

આત્મધર્મ

વર્ષ ૧૫

સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪

Version History

Version Number	Date	Changes
001	Oct 2003	First electronic version.

મોક્ષની રીત

જેને મોક્ષ પ્રિય હોય તેને મોક્ષનું કારણ પ્રિય હોય, ને બંધનું કારણ તેને પ્રિય ન હોય. હવે મોક્ષનું કારણ તો આત્મસ્વભાવમાં અંતર્મુખ વલણ કરવું તે જ છે, ને બહિર્મુખ વલણ તો બંધનું જ કારણ છે; માટે જેને મોક્ષ પ્રિય છે એવા મોક્ષાર્થી જીવને અંતર્મુખ વલણની જ રૂચિ હોય છે, બહિર્મુખ એવા વ્યવહારભાવોની તેને રૂચિ હોતી નથી.

પહેલાં અંતર્મુખ વલણની બરાબર રૂચિ જામવી જોઈએ-પછી ભલે ભૂમિકાનુસાર વ્યવહાર પણ હોય, પણ ધર્મને-મોક્ષાર્થીને તે આદરવારૂપે નથી, પણ તે શૈયરૂપે ને હેયરૂપે છે. આદર અને રૂચિ તો અંતર્મુખ વલણની જ હોવાથી, જેમ જેમ તે અંતર્મુખ થતો જાય છે તેમ તેમ બહિર્મુખ ભાવો છૂટતા જાય છે. આ રીતે નિશ્ચય સ્વભાવમાં અંતર્મુખ થતાં બહિર્મુખ એવા વ્યવહારનો નિષેધ થઈ જાય છે.-આ જ મોક્ષની રીત છે.

(સ. ગા. ૨૭૨ પ્રવચનમાંથી)

શ્રી જૈન વિદ્યાર્થીગૃહ

વિદ્યાર્થીઓ માટે અભ્યાસની સગવડ

અર્થી ‘સોનગઢ’ માં ઉપરોક્ત બોર્ડિંગ છેલ્લાં ૭ વર્ષથી ચાલે છે. સંસ્થામાં, જૈનધર્મ પાળતા કોઈ પણ ફીરકાના વિદ્યાર્થીઓ, કે જેઓની ઉંમર ૧૦ વર્ષ અને તેથી વધુ હોય, અને જેઓ ગુજરાતી પ મું ઘોરણ અને તેથી ઉપરના ગુજરાતી કે અંગ્રેજી ઘોરણોમાં અભ્યાસ કરતા હોય, તેમને દાખલ કરવામાં આવે છે.

માસિક પૂરી ફીનું લવાજમ રૂ. ૨૫ લેવામાં આવે છે.

અર્થી એસ. એસ. સી. (મેટ્રોક) સુધીના અભ્યાસ માટે હાઇસ્ક્યુલ છે.

અર્થીની આબોહવા સૂક્રી, ખૂશનુમા તેમજ આરોગ્યપ્રદ છે. વિદ્યાર્થીઓને સંસ્થામાં, ખોરાક સાત્ત્વિક તથા સારો આપવામાં આવે છે.

ગત છ માસથી વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થાના નવા, સ્વતંત્ર, વિશાળ, સુંદર હવા ઉજાસ તથા સગવડતાવાળા મકાનમાં રહે છે.

સંસ્થામાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓને દરરોજ નિયમિત શ્રી સનાતન જૈન-ધર્મનો ધાર્મિક અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. ઉપરાંત પરમપૂર્જ્ય આધ્યાત્મિક સંત સદ્ગુરુદેવ શ્રી ‘કાનજી સ્વામી’ના તત્ત્વપૂર્ણ વ્યાખ્યાન-શ્રવણનો પણ અલભ્ય લાભ મળે છે.

સંસ્થામાં અમુક નિશ્ચિત સંખ્યામાં જ વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવાના છે.

આથી, જે વિદ્યાર્થીઓને દાખલ થવા છચ્છા હોય તેમણે, તા. ૨૫-૪-૫૮ સુધીમાં ઉપરના સરનામે ૦-૧૫ નયા પૈસાની પોષની ટિકિટો મોકલી, પ્રવેશપત્ર તથા ઘારાઘોરણ અને નિયમો મંગાવી, તે ભરી, તા. ૨૨-૫-૫૮ સુધીમાં પરત મોકલવાં. તે પછી આવેલાં પ્રવેશપત્રો સ્વીકારવામાં આવશે નહિં.

લી. મોહનલાલ કાળીદાસ જસાણી
મોહનલાલ વાધજી મહેતા કરાંચીવાળા
મંત્રીઓ,
શ્રી જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ, સોનગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)

રાજકોટમાં પૂ. ગુરુદેવનું સ્વાગત

લીબડી શહેરમાં પંચકલ્યાણક પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ નિમિત્તે, સૌરાષ્ટ્રમાં મંગલ વિહાર કરતાં કરતાં પૂ. ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામી, ફાગણ વદ ૧૨ ના રોજ રાજકોટ મુકામે પદાર્થા, તે પ્રસંગે રાજકોટના હજારો મુમુક્ષુ ભક્તજનોએ ઉમંગપૂર્વક ભવ્ય સ્વાગત કર્યું હતું. હજારો શ્રોતાઓ સવાર-બપોર પૂ. ગુરુદેવના પ્રવચનનો લાભ લઈ રહ્યા છે. રાજકોટમાં પૂ. ગુરુદેવ ચૈત્ર સુદ ૧૦ સુધી રહેશે. ત્યારબાદ ચૈત્ર સુદ ૧૨ ના રોજ વાંકાનેર પદારશે, ને ત્યાંથી ચૈત્ર વદ ત્રીજના રોજ મોરબી પદારશે; ત્યાંથી ધ્રાંગધા, સુરેન્દ્રનગર, જોરાવરનગર, વઢવાણસીતી થઈને લીબડી પદારશે. ત્યાં પંચકલ્યાણક પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ બાદ રાણપુર, ચૂડા, બોટાં, વીધીયા, ગઢા તથા ઉમરાળા થઈને જેઠ સુદ છદ્દ લગભગમાં સોનગઢ પદારશે.

રજીસ્ટ્રેશન ઓફ ન્યુસેપર્સ (સેન્ટ્રલ) રૂલ્સ ૧૮૫૯ના અન્વયે “આત્મ-ધર્મ” સંબંધમાં નીચેની વિગતો પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

૧. પ્રસિદ્ધિસ્થળ-સુતારવાડ, ભાવનગર ૨. પ્રસિદ્ધિકમ-દરેક મહિનાની આખર તારીખ
૩. મુદ્રકનું નામ-હરિલાલ દેવચંદ શેઠ, કયા દેશના-ભારતીય, ઠેકાણું-આનંદ પ્રીન્ટિંગ પ્રેસ-ભાવનગર
૪. પ્રકાશકનું નામ-હરિલાલ દેવચંદ શેઠ-ભાવનગર, કયા દેશના-ભારતીય, ઠેકાણું-સુતારવાડ, ભાવનગર
૫. તંત્રીનું નામ-શ્રી રામજીભાઈ માણેકચંદ, કયા દેશના-ભારતીય, ઠેકાણું-શ્રી દિગમ્બર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ-સોનગઢ

આથી જાહેર કરીએ છીએ કે ઉપર આપેલી વિગતો અમારી જાણ અને માન્યતા મુજબ બરોબર છે. તા. ૧૫-૩-૫૮.

આત્મધર્મ

વર્ષ પંદરમું
અંક છઠો

સંપાદક
રામજી માણેકચંદ દોશી

ચૈત્ર
૨૪૮૪

“ ન હિ કૃતમુપકારં સાધવો વિસ્મરંતિ ”

બુદ્ધિમાન જનોએ ભગવાન સર્વજ્ઞદેવને પૂજવા યોગ્ય છે, કેમકે ભગવાન સર્વજ્ઞદેવે મોક્ષનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે; આ રીતે ભવ્ય જીવો ઉપર સર્વજ્ઞ ભગવાનનો ઉપકાર છે...ને સત્પુરુષો કરેલા ઉપકારને ભૂલતા નથી. ભગવાન સર્વજ્ઞદેવનો ઉપદેશ જીલીને, અંતર્મુખ થઈને જે જીવ મોક્ષમાર્ગ પામ્યો તે જીવ વિનય અને બહુમાનપૂર્વક ભગવાનના ઉપકારને પ્રસિદ્ધ કરે છે કે અહો ! ભગવાનના પ્રસાદથી અમને મોક્ષમાર્ગ મળ્યો. ભગવાનની કૃપાથી-ભગવાનની મહેરબાનીથી અમને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ...ભગવાને જ પ્રસન્ન થઈને અમને મોક્ષમાર્ગ આપ્યો. આ રીતે પોતાની ઉપર કરાયેલ ઉપકારને સત્પુરુષો ભૂલતા નથી. આમાં પણ ખરેખર તો પોતે જ્યારે અંતર્મુખ થઈને માર્ગની પ્રાપ્તિ કરી ત્યારે જ ખરા ઉપકારનો ભાવ આવે છે.

અંતર્દ્સ્વભાવની સન્મુખતા કરાવે ને પરથી વિમુખતા કરાવે-ઉપેક્ષા કરાવે, એવો ઉપદેશ તે જ ખરો હિંતોપદેશ છે; આવો હિંતોપદેશ જે સંતોષે આપ્યો તે સંતોના ઉપકારને મુમુક્ષુ-સત્પુરુષો ભૂલતા નથી. ભગવાને અને સંતોષે શું ઉપદેશ આપ્યો ?-શાંતિનો ઉપદેશ આપ્યો. હે જીવ ! સ્વભાવ તરફ જવાથી જ તને શાંતિ થશે, બણારના લક્ષે શાંતિ નહિ થાય; શુભરાગરૂપ વ્યવહાર તે પણ પરના આશ્રયે થતો બહિર્લક્ષીભાવ છે, તે કાંઈ શાંતિનો દાતાર નથી, અંતર્મુખ વલણવાળો સ્વાશ્રિત ભાવ જ શાંતિનો દાતાર છે, અહો ! આવો ઉપદેશ જીલીને જે અંતર્મુખ થયો તે મુમુક્ષુ, તે ઉપદેશના દેનારા સંતોના ઉપકારને ભૂલતો નથી.

જીવને હિંતનો ઉપાય સમ્યજ્ઞાન છે; ને તે સમ્યજ્ઞાનનો ઉપદેશ ભગવાનની વાણીમાં આવ્યો છે, તેથી ભગવાનનો ઉપકાર ગણીને, સત્પુરુષોને ભગવાન પૂજ્ય છે. અહો ! જગતના મુમુક્ષુ જીવો ઉપર સર્વજ્ઞ ભગવાનનો મહાઉપકાર છે, ભગવાનની કૃપા છે, ભગવાનના પ્રસાદથી જ જીવોને સમ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ભગવાનની પ્રસન્નતાથી જ સમ્યક ચારિત્ર થાય છે. આ રીતે સમ્યજ્ઞાનાદિ હિંતનો ઉપાય પામવામાં ભગવાનનો ઉપકાર છે, જ્ઞાનીઓ તે ઉપકારને ભૂલતો નથી. જ્ઞાનમાં નિમિત્ત કેવું છે તેને બરાબર જાણીને વિનય કરે છે.

ભગવાનને કાંઈ પ્રસન્નતાનો વિકલ્પ નથી, પરંતુ સાધક જીવ પોતાની પ્રસન્નતાનો આરોપ કરીને કહે છે કે ‘અહો, ભગવાન મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા, ભગવાનના પ્રસાદથી મને મોક્ષમાર્ગ મળ્યો.’-આવા વિનયનો માર્ગ છે. જો કે ભગવાન તરફનો વિકલ્પ પણ બંધનું કારણ છે, એમ સાધક ધર્માત્મા જાણો છે, તો પણ ધર્મને એવા બહુમાનનો ભાવ આવે છે, કેમકે સત્પુરુષો કરેલા ઉપકારને ભૂલતો નથી.

જે અજ્ઞાની રાગને ધર્મ માને છે તેણે વીતરાગનો વીતરાગી ઉપદેશ જીવ્યો નથી, ને તેથી તેના ઉપર ખરેખર વીતરાગની કૃપા કે-વીતરાગનો ઉપકાર નથી; અને તેને પણ વીતરાગ પ્રત્યે ખરી (ઓળખાણપૂર્વકની) ભક્તિ આવતી નથી.

ભગવાન અંતર્મુખ થઈને વીતરાગ થયા; ભગવાનના શ્રીમુખથી વીતરાગવાઙી નીકળી, તે વીતરાગતાનો જ ઉપદેશ આપે છે. તે ઉપદેશ જીલીને જે જીવ વીતરાગમાર્ગ વળ્યો તે વીતરાગના ઉપકારને ભૂલતો નથી.

ભગવાનને પૂર્વ સાધકપણામાં વીતરાગતાના વિકલ્પો ઘોળાતા, તેના નિમિત્તે બંધાયેલી વાણીમાં પણ વીતરાગી બોધનો ઘોધ વહે છે. જે ભવ્ય અંતર્મુખ થઈને વીતરાગતા તરફ આવ્યો તેણે જ વીતરાગની વાણી જીલી છે ને તેના ઉપર જ વીતરાગનો ઉપકાર છે; તે સત્પુરુષને વીતરાગ પ્રત્યે વિનય-ભક્તિ-બહુમાનનો ભાવ આવ્યા વિના રહેતો નથી..કેમ કે-

‘ ન હિ કૃતમુપકારં સાધવો વિસ્મરંતિ ’
(નિયમસાર ગા. ઇના કલશ ઉપરના પ્રવચનમાંથી)

“ અપૂર્વ પુરુષાર્થ વડે સર્વજ્ઞનો સ્વીકાર ”

ત્યાંથી જ ધર્મની શરૂઆત થાય છે

સર્વજ્ઞતાનો નિર્ણય કરવામાં કેવો અપૂર્વ પુરુષાર્થ છે અને અંતર્મુખ થઈને તે નિર્ણય કરનારને પોતાના આત્મામાંથી કેવી નિઃશંકતા આવી જાય છે, તેનું આત્મસ્પર્શી અદ્ભુત વર્ણન પૂરુષેવ અનેકવાર કરે છે: અહીં પણ તે બાબતમાં ગુરુદેવ કહે છે કે—“ પહેલાં નક્કી કરો કે આ જગતમાં સર્વજ્ઞતાને પામેલા કોઈ આત્મા છે કે નહિ ? જો સર્વજ્ઞ છે, તો તેમને તે સર્વજ્ઞતારૂપી કાર્ય કઇ ખાણમાંથી આવ્યું ? ચૈતન્યશક્તિની ખાણમાં સર્વજ્ઞતારૂપી કાર્યનું કારણ થવાની તાકાત પડી છે. આવી ચૈતન્યશક્તિની સન્મુખ થઈને સર્વજ્ઞનો સ્વીકાર કરતાં અપૂર્વ પુરુષાર્થ તેમાં આવે છે. ‘ સર્વજ્ઞનો સ્વીકાર કરતાં પુરુષાર્થ ઉડી જાય છે ’ એમ માને તેને તો ઘણી મોટી સ્થૂળ ભૂલ છે. કેવળજ્ઞાન અને તેના કારણની પ્રતીત કરતાં સ્વસન્મુખ અપૂર્વ પુરુષાર્થ ઉપડે છે, તે જીવ નિઃશંક થઈ જાય છે કે મારા આત્માના આધારે સર્વજ્ઞની પ્રતીત કરીને મોક્ષમાર્ગનો પુરુષાર્થ મેં શરૂ કર્યો છે, ને સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં પણ એ જ રીતે આવ્યું છે..હું અદ્યકાળમાં મોક્ષ પામવાનો છું ને ભગવાનના જ્ઞાનમાં પણ એમ જ આવ્યું છે.

અહીં, સર્વજ્ઞતારૂપ કાર્યનું જે કારણ થાય-તેના મહિમાની શી વાત ! એકલા કેવળજ્ઞાનનું નહિ પણ કેવળજ્ઞાનની સાથે સાથે કેવળદર્શન, અનંત આફ્લાદ, ક્ષાયિક શ્રદ્ધા, અનંત વીર્ય-એ બધાનું કારણ થવાની આત્મામાં તાકાત છે. કેવળજ્ઞાની અર્હત પરમાત્માની પ્રતીત કરનારને આત્માની આવી તાકાત પ્રતીતમાં આવી જ જાય છે. કેમ કે કાર્યની પ્રતીત કરવા જતાં તેના કારણની પ્રતીત પણ બેગી આવી જ જાય છે. “ કાર્યમાં આટલી તાકાત પ્રગટ થઈ તો તેના કારણમાં પણ તેટલી તાકાત પડી જ છે ” એમ કાર્ય-કારણની પ્રતીત એક સાથે જ થાય છે. કારણના સ્વીકાર વગર કાર્યની પ્રતીત થતી નથી. કારણ અને કાર્ય એ બેમાંથી એકમાં પણ જેની ભૂલ છે તેને બંનેમાં ભૂલ છે.

લોકો “ કેવળજ્ઞાન..કેવળજ્ઞાન ” કહે છે, અમારા ભગવાન સર્વજ્ઞ હતા-કેવળજ્ઞાની હતા એમ કહે છે, પણ ખરેખર તેને ઓળખતા નથી. અહીં, અચિંત્ય સામર્થ્યવાળું કેવળજ્ઞાનરૂપી પૂર્ણ કાર્ય જેમાંથી આવ્યું તે કારણ કેવું છે ? એને જો ઓળખે તો અપૂર્વ સમ્યક્ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન થાય.

અહો, આવા કેવળજ્ઞાનનો સ્વામી આત્મા!—તેની પ્રતીત કોણી સામે જોઈને થશે? આમ અંતર્મુખ થયે જ આવો આત્મા પ્રતીતમાં આવે છે. એના ભરોસા વિના ભગવાનનો ય ભરોસો આવતો નથી. આણ, કેવળજ્ઞાની પિતા!—તેનું અચિંત્ય સામર્થ્ય! એને પ્રતીતમાં લઈને જેણે કેવળજ્ઞાની પિતાને પોતાના અંતરમાં પદરાવ્યા, તેનો આદર કર્યો, તે જીવના જ્ઞાનમાં બીજા બધાનો આદર ન રહ્યો, ચિદાનંદસ્વરૂપ તરફ જ તેનું જ્ઞાન વળી ગયું. કેવળજ્ઞાનરૂપ ‘કાર્ય’ ને પ્રતીતમાં લેતાં, તેના ‘કારણ’ રૂપ અંતર્દ્ભુતમાં ઝૂકાવ થઈ જાય છે, અને તે કારણની સાથે એકતા થતાં તેને કાર્યની શરૂઆત (સમ્યજ્ઞર્ણનાદિ) થઈ જાય છે.

“જગતમાં કેવળજ્ઞાન છે” એમ જો પ્રતીત કરે તો, “આત્મામાં કેવળજ્ઞાન થવાની તાકાત છે” એમ પ્રતીત પણ બેંગી થઈ જ જાય છે. કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા જગતમાં છે,—તો તેમને કેવળજ્ઞાનરૂપી કાર્ય ક્યાથી આવ્યું? કોનામાં તે કાર્યનું કારણ થવાની તાકાત છે? ચૈતન્ય શક્તિમાં જ તેનું કારણ થવાની તાકાત છે. આમ અંતર્મુખ કારણ પરમાત્માની સન્મુખ થઈને જ કાર્ય પરમાત્માની (કેવળજ્ઞાની ભગવાનની) પ્રતીત થાય છે. કારણની સન્મુખ થઈને તેના સ્વીકાર વગર કાર્યની પણ પ્રતીત થતી નથી.

પહેલાં નક્કી કરો કે આ જગતમાં સર્વજ્ઞતાને પામેલા કોઈ આત્મા છે કે નહિ? જો સર્વજ્ઞ છે, તો તેમને તે સર્વજ્ઞતારૂપી કાર્ય કઈ ખાણમાંથી આવ્યું? ચૈતન્ય શક્તિની ખાણમાં સર્વજ્ઞતારૂપી કાર્યનું કારણ થવાની તાકાત પડી છે. આવી ચૈતન્ય શક્તિની સન્મુખ થઈને સર્વજ્ઞનો સ્વીકાર કરતાં અપૂર્વ પુરુષાર્થ તેમાં આવે છે. ‘સર્વજ્ઞનો સ્વીકાર કરતાં પુરુષાર્થ ઉડી જાય છે—’ એમ માને તેને તો ઘણી મોટી સ્થૂળ ભૂલ છે, તેને નથી તો સર્વજ્ઞની ખબર, નથી મોક્ષના પુરુષાર્થની ખબર, કે નથી આત્માના જ્ઞાનસામર્થ્યની ખબર. અહો, કેવળજ્ઞાની સર્વજ્ઞ આવા, ને તેનું કારણ આવું— આમ કાર્ય-કારણની પ્રતીત કરતાં સ્વસન્મુખ અપૂર્વ પુરુષાર્થ ઉપડે છે, તેને એમ શંકા નથી પડતી કે મારો પુરુષાર્થ ક્યારે ઉપડશે? તે નિઃશંક થઈ જાય છે કે મારા આત્માના આધારે સર્વજ્ઞની પ્રતીત કરીને મોક્ષમાર્ગનો પુરુષાર્થ મેં શરૂ કર્યો છે ને અનંત સર્વજ્ઞ ભગવંતોના જ્ઞાનમાં પણ એ જ રીતે આવ્યું છે. હવે મારે અનંતભવ છે જ નહિ, ને સર્વજ્ઞ ભગવંતોના જ્ઞાનમાં પણ મારા અનંતભવ આવ્યા નથી; હું અલ્પકાળે મોક્ષ પામવાનો છું—અને સર્વજ્ઞ ભગવાનના જ્ઞાનમાં પણ એમ આવ્યું છે. જીઓ, આ સર્વજ્ઞની પ્રતીત કરનારનું સામર્થ્ય? જીઓ, આ પુરુષાર્થ! જીઓ, આ નિઃશંકતા! અહીંથી જ ધર્મની શરૂઆત થાય છે.

કેવળજ્ઞાનના કારણરૂપ જે ત્રિકાળી સ્વભાવશક્તિ છે તે પરમશુદ્ધ નિશ્ચયનયાત્મક છે; અને કેવળજ્ઞાનરૂપી જે કાર્ય પ્રગટયું તે શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહાર નયાત્મક છે. આ રીતે તે તે નય સાથે તેના વિષયને અભેદ કરીને કહ્યું છે. ભગવાનનું કેવળજ્ઞાન તે શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારનયનો વિષય છે તે અપેક્ષાએ તેને શુદ્ધસદ્ભૂતવ્યવહાર નયાત્મક કહેલ છે, પણ ભગવાનને પોતાને કાંઈ નય હોતો નથી, જ્યાં સંપૂર્ણ પ્રમાણજ્ઞાન થઈ ગયું ત્યાં નયો રહેતા નથી. સાધક જીવ જ્યારે “કેવળજ્ઞાની ભગવાન આવા” એમ વિચારે છે ત્યારે તે સાધકના જ્ઞાનમાં શુદ્ધસદ્ભૂત વ્યવહાર નયનો વેપાર હોય છે; અને તે કેવળજ્ઞાનના કારણરૂપ પોતાના આત્માનો જે સહજ જ્ઞાનસ્વભાવ, તેને જ્ઞાનવામાં જ્યારે પોતાનો ઉપયોગ જોડે ત્યારે તે સાધકના જ્ઞાનમાં ‘પરમશુદ્ધ નિશ્ચયનય’ વર્તે છે.—આ રીતે સાધકને નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયો હોય છે. છતાં તેમાં વ્યવહારનય આશ્રય કરવા જેવો નથી ને નિશ્ચયનય આશ્રય કરવા જેવો છે—એ વાત અહીં પણ લાગુ પાડીને સમજવી જોઈએ. વ્યવહારનયના વિષયરૂપ કેવળજ્ઞાનપર્યાયનો આશ્રય કરવા જતાં રાગની વૃત્તિનું ઉત્થાન થાય છે,—માટે તે કર્તવ્ય નથી; અને નિશ્ચયનયના વિષયરૂપ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યનો આશ્રય કરતાં નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિતરૂપ મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે, માટે તેનો આશ્રય જ કર્તવ્ય છે, તેના વડે જ આત્માને આનંદમય સિદ્ધપદનું ચિરંજીવન પ્રાસ થાય છે.

(પોષ પૂર્ણિમા: નિયમસાર ગા. ૧૩ ઉપરના પ્રવચનમાંથી)

અદ્વિતીય અર્હત્શાસન-પ્રકાશક

પંચરત્ન

(વીર સં. ૨૪૮૪ પોષ સુદ ૧૧ થી પોષ વદ એકમ સુધીના પ્રવચનોમાંથી)

આખા પ્રવચનસાર શાસ્ત્રની કલગીનાં રત્નો સમાન આ છેલ્લી પાંચ ગાથાઓ છે, તે વંચાય છે. પહેલાં તે પંચરત્નોનો મહિમા કરવામાં આવે છે:

આ શાસ્ત્રનાં મુગટમણિ જેવાં આ પાંચ નિર્ભળ રત્નો જ્યવંત વર્તો ! કેવાં છે આ પાંચ રત્નો ? સંક્ષેપથી અર્હત ભગવાનના સમગ્ર અજોડ શાસનને સર્વ પ્રકારે પ્રકાશે છે; એટલે આ પાંચ ગાથારત્નોમાં જે વસ્તુસ્થિતિ કહેવાશે તે સર્વજ્ઞદેવના આખા શાસનમાં સર્વત્ર લાગુ કરીને પરીક્ષા કરવી અને આ પાંચ રત્નો સંસાર તથા મોક્ષના વિલક્ષણ પંથને એટલે કે બંનેના લિન્નલિન્ન માર્ગને જગત સમક્ષ પ્રસિદ્ધ કરે છે. અહીં ! આચાર્યદિવ કહે છે કે અર્હતદેવના સમગ્ર શાસનને સંક્ષેપથી પ્રકાશનારા, તેમજ સંસાર-મોક્ષની વિલક્ષણ પંથવાળી સ્થિતિને જગત સમક્ષ પ્રકાશનારા આ પંચરત્નો (ગા. ૨૭૧ થી ૨૭૫ સુધીના પાંચ સૂત્રો) જ્યવંત વર્તો.

પહેલું રત્ન

સમયસ્થ હો પણ સેવી ભમ
અયથા ચકે જે અર્થને,
અત્યંતર્ફળ સમૃદ્ધ ભાવી
કાળમાં જીવ તે ભમે. ૨૭૧.

પંચરત્નોમાં આ પહેલું રત્ન સંસારતત્ત્વને પ્રગટ કરે છે, એટલે કે સંસારતત્ત્વ કોને કહેવું તે ઓળખાવે છે.

જૈન શાસનમાં રહીને પ્રત-મહાવ્રત પાળતો હોવા છતાં જે જીવ મિથ્યાદીપણે વિપરીતતત્ત્વોની શ્રદ્ધા કરે છે, તે જીવ મિથ્યાતત્ત્વને લીધે અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, તેથી તે સંસારતત્ત્વ છે; તેનું સ્વરૂપ આ પહેલું રત્ન પ્રકાશે છે.

જેઓ સ્વયં અવિવેકથી એટલે કે કર્મને લીધે નહિ પણ પોતાના જ અજ્ઞાનભાવથી, પદાર્થોને અન્યથા સ્વરૂપે જ અંગીકાર કરે છે, તેઓ ભલે દ્રવ્યલિંગી શ્રમણ થયા હોય તો પણ સંસારતત્ત્વ જ છે. જીઓ, આ સૂત્રો સમગ્ર જિનશાસનનું રહ્યા સંક્ષેપથી પ્રકાશે છે, એટલે કર્મના ઉદ્ઘથી અજ્ઞાન થવાનું કહ્યું હોય તો તે નિમિત્તથી કથન છે, ત્યાં પણ આ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજ લેવું કે તે જીવને સ્વયં અવિવેકથી જ અજ્ઞાન થવાનું કહ્યું હોય તો તે નિમિત્તથી કથન છે, ત્યાં પણ આ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજ લેવું કે તે જીવને સ્વયં અવિવેકથી જ અજ્ઞાન થયું છે, કર્મને લીધે નહિ.

અહીં સંસારતત્ત્વનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ બતાવવું છે એટલે અજ્ઞાની દ્રવ્યલિંગી શ્રમજ્ઞાની વાત મુખ્ય લીધી છે. કોઈ જીવ જિનમતમાં કહેલું બાબાદ્રવ્યલિંગ ધારણ કરીને ભલે દ્રવ્યશ્રમજ્ઞ થયો હોય છતાં જો યથાર્થ તત્ત્વોને શ્રદ્ધતો નથી ને વિપરીત રૂપે તત્ત્વોને શ્રદ્ધે છે તો તે શ્રમજ્ઞાભાસ મિથ્યાદિષ્ટિ અજ્ઞાની સંસારતત્ત્વ જ છે; દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરવાથી જરા પણ મોક્ષમાર્ગ તેને થઈ ગયો—એમ નથી, ફરજ પણ તે સંસારતત્ત્વ જ છે એમ જાણવું.

મારા આત્માનો સ્વભાવ તો ચૈતન્ય સામર્થ્યમય છે;

રાગાદિ વિભાવો મારા સ્વભાવથી વિપરીત છે;

અને દેખાદિ સંયોગ, તો મારાથી અત્યંત બિન્ન છે.

—આમ યથાર્થપણે જે જાણતો નથી. દેખાદિની કિયાઓ હું કરું એમ માને છે, રાગથી મને ધર્મનો લાભ થશે—એમ માને છે; આ રીતે તત્ત્વોને વિપરીતપણે શ્રદ્ધે છે તેઓ સતત મહામોહરૂપ મેળને એકઠો કરે છે, તેમનું મન મિથ્યાત્વરૂપ મહામળથી મળિન છે, તેથી તેઓ નિત્ય અજ્ઞાની છે; “નિત્ય અજ્ઞાની” કહ્યા, એટલે કે આવી વિપરીત શ્રદ્ધાવાળા જીવને વ્યવહારનો શુભ રાગ કરતાં કરતાં ક્યારેક-ધારણા કાળે પણ—સમ્યજ્ઞાન પ્રગટી જશે એમ નથી, જ્યાં સુધી પોતાના અવિવેકને લીધે વિપરીત શ્રદ્ધા કરશે ત્યાંસુધી નિરંતર તે અજ્ઞાની જ રહેશે.

આવો અજ્ઞાની જીવ ભલે કદાચ દ્રવ્યલિંગી થઈને જિનમાર્ગમાં રહ્યો હોય, એટલે કે વ્યવહારથી સર્વજ્ઞદેવને જ માનતો હોય ને બીજાને ન માનતો હોય, પંચમહાવ્રતાદિ પાળતો હોય, તો પણ ખરું શ્રામધ્યપણું તે પાખ્યો નહિ હોવાથી તે શ્રમજ્ઞાભાસ જ છે. આ સૂત્ર ઉપરથી એમ સમજી લેવું કે જે કોઈ જીવો વિપરીત તત્ત્વોની શ્રદ્ધા કરે—(જડની કિયાને આત્માની માને કે રાગના ભાવને ધર્મ માને) તે બધાય શ્રમજ્ઞ નથી પણ શ્રમજ્ઞાભાસ જ છે, ને ઊંઘી શ્રદ્ધાને લીધે તેઓ સંસારમાર્ગમાં જ સ્થિત છે.

જીનું, આ શ્રમજ્ઞાભાસને સાચા દેવગુરુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો શુભરાગ છે, તે શુભરાગ હોવા છતાં તેને સંસારમાર્ગમાં જ સ્થિત કહ્યો છે. એટલે કે શુભરાગ તે મોક્ષમાર્ગ નથી-એમ આ સૂત્ર પ્રસિદ્ધ કરે છે.

જીનું, આ સૂત્રરત્ન અર્હતદેવના સમગ્ર શાસનને સંક્ષેપથી પ્રકાશે છે. અંદરમાં સંસારતત્ત્વ જ હોવા છતાં, બહારથી મોક્ષમાર્ગનો ભેખ પહેરીને મુનિ જેવો લાગતો હોય તો આ સૂત્ર “તે સંસારતત્ત્વ જ છે” એમ પ્રસિદ્ધ કરીને તેને ખુલ્લો પાડે છે.

જેમ ચોર-લૂંટારા ખોટો વેષ પહેરીને લોકોને છેતરે છે, જાણે મોટો સાહુકાર હોય—એમ બનાવટી વેષ પહેરીને લોકોને છેતરે છે; તેમ, અહીં આચાર્યદિવ કહે છે કે બહારથી જિનમાર્ગનો ભેખ લઈને એટલે કે દિગંબર દ્રવ્યલિંગી સાધુ થઈને પણ અંદરમાં જેઓ રાગાદિ પુણ્યને ધર્મ માનીને વિપરીત તત્ત્વોની શ્રદ્ધા કરતા થકા અજ્ઞાનીપણે વર્તે છે તેઓ શ્રમજ્ઞાભાસ છે; ખરેખર તેઓ શ્રમજ્ઞ નથી પણ શ્રમજ્ઞનો માત્ર બાબુ ભેખ લીધો છે; એવા શ્રમજ્ઞાભાસને પણ સંસારતત્ત્વ જ જાણવું; તે પણ અજ્ઞાનને લીધે અનંત દુઃખમય સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કરે છે. જેમ કડવું કરિયાતું સાકરની કોથળીમાં ભરે તેથી કાંઈ તે કરિયાતું મટીને સાકર ન થઈ જાય તેમ મિથ્યાદિષ્ટિ જીવ દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરે તેથી કાંઈ તે સંસારતત્ત્વ મટીને મોક્ષમાર્ગી ન થઈ જાય.

દ્રવ્યલિંગી સાધુ થઈને અહિંસાદિ પંચમહાવ્રત પાળતો હોવા છતાં, તે વિપરીત શ્રદ્ધાવાળા જીવનું ચિત્ત મહા મોહમળથી મળિન છે, અને તેથી તેઓ દીનપણે ફરીફરીને દેહ ધારણ કરતા થાક સંસારમાં જ રખડે છે, માટે તેને સંસારતત્ત્વ જ જાણવું. “પંથે ચાલતાં અનંતકાળ વીત્યો છતાં ફરજ આરો ન આવ્યો” એમ કોઈ કહે, તો તેનો અર્થ એ થયો કે એનો પંથ જ ખોટો છે. સાચા પંથે ચાલે ને અલ્યકાળમાં ભવભ્રમણનો આરો ન આવે એમ બને નહિ.

સંસારતત્ત્વ તે પાંચ ભાવોમાંથી ક્યા ભાવમાં આવે? સંસારતત્ત્વ તે ઔદ્યિક ભાવમાં આવે છે. અને નવ તત્ત્વોમાંથી આસ્રવ ને બંધતત્ત્વ તે સંસારતત્ત્વ છે. અહીં તો કહે છે કે મિથ્યાદિષ્ટિ શ્રમજ્ઞાભાસને સંસારતત્ત્વ જાણવું, એટલે કે મિથ્યાત્વ તે જ મૂળ સંસાર છે. નાટક-સમ્યગ્સારમાં પણ બનારસીદાસજી પણ સ્પષ્ટ કહે

છે કે: “પ્રગટ હો કિ મિથ્યાત્વ હી આસ્રવબંધ હૈ ઔર મિથ્યાત્વ કા અભાવ અર્થાત् સમ્યક્ત્વ સંવર નિજરા મોક્ષ હૈ” .. આ રીતે જે મિથ્યાદિષ્ટ છે તે સંસારતત્ત્વ જ છે.

ભલે રાજપાટ છોડી, રાણીઓ છોડી, વૈરાગ્યથી પંચ મહાપ્રતિધારી દ્વયલિંગી દિગંબર સાધુ થયો હોય તો પણ, જો મિથ્યાશ્રદ્ધાને નથી છોડતો તો તેણે સંસાર જરા પણ છોડ્યો નથી, તે સંસારતત્ત્વમાં જ ઉભો છે-એમ નિઃશંક જાણવું. (પહેલા રત્નનો પ્રકાશ અહીં પૂરો થયો.)

* * *

બીજું રત્ન

હવે આ બીજું રત્ન મોક્ષતત્ત્વને પ્રકાશે છે-

અયથાચરણદીન,

સૂત્ર-અર્થસુનિશ્ચયી ઉપશાંત જે,

તે પૂર્ણ સાધુ અફળ આ

સંસારમાં ચિર નહિ રહે. ૨૭૨.

અપ્રતિહતપણે ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં જેઓ લીન થયા છે એવા નિર્વિકલ્પ મુનિભગવંતોને અહીં મોક્ષતત્ત્વ કહ્યું છે.

સંપૂર્ણ શ્રામણ્યવાળા સાક્ષાત् શ્રમણને મોક્ષતત્ત્વ જાણવું.-કેવા છે તે શ્રમણ ? પ્રથમ તો ત્રણ લોકની કલગી સમાન નિર્મણ વિવેકરૂપી દીવીનો પ્રકાશ જેમને પ્રગટી ગયો છે તેથી યથાસ્થિત પદાર્થોનો નિશ્ચય થયો છે નેતે સંબંધી ઉત્સુકતા નિવર્તાવી છે. તત્ત્વના નિર્ણય સંબંધી આત્માની ભૂલ તે સંસાર છે. તે ભૂલ ભાંગવામાં આત્મા પોતે સમર્થ છે. પ્રથમ તો સમ્યજ્ઞાનરૂપ દીપક વડે જેણે તે ભૂલને ભાંગી નાંખી છે એટલે સંસારના મૂળને છેદી નાંખ્યું છે; અને પદાર્થનો નિર્ણય કરવા ઉપરાંત સ્વરૂપમાં મળ થઈને ઉપશાંત થઈ ગયા છે-એવા ભાવલિંગી સંત તે મોક્ષતત્ત્વ છે, હવે લાંબો કાળ તેઓ આ સંસારમાં નહિ રહે, અલ્પ જ કાળમાં તેઓ મોક્ષ પામશે. જેમણે પોતાના આત્મામાં સમ્યજ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રગટ કરીને, યથાર્થ તત્ત્વોનું નિશ્ચય શ્રદ્ધાન કર્યું છે તથા ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં લીન થઈને જે સદા ઉપશાંતરૂપ વર્તે છે- નિર્વિકલ્પ આનંદસરોવરમાં નિરંતર હંસની જેમ કેલી કરે છે-તેમાંથી બહાર આવતા જ નથી એવા સાક્ષાત् શ્રમણ-કે જેમને અહીં મોક્ષતત્ત્વ કહેલ છે-તેઓ પૂર્વનાં સકળ કર્મનાં ફળને લીલામાત્રથી નાચ કરે છે એટલે કે તેમાં જરા પણ જોડાતા નથી અને નવાં કર્મફળને જરાય નીપજાવતા નથી, તેથી તેઓ ફરીને સંસારમાં જન્મ ધારણ કરતા નથી. જુઓ તો ખરા ! આમાં કર્મ પ્રમાણે વિકાર થવાની વાત ક્યાં રહી ?

કર્મ પ્રમાણે (DEGREE TO DEGREE) વિકાર થવાનું જે માને તેને તો મહાવિપરીત શ્રદ્ધા છે, તે તો સંસારમાં હુબેલા છે; પરંતુ કર્મ પ્રમાણે વિકાર ન થાય, વિકાર પોતાની ભૂલથી થાય-એમ માને, પંચમહાપ્રત પાળે, પણ અંતરમાં રાગથી પાર ચૈતન્યના ભૂતાર્થસ્વરૂપને જો ન અનુભવે તો તે પણ સંસારતત્ત્વ જ છે. એ સંસારતત્ત્વની વાત તો પહેલી ગાથામાં ગઈ, આમાં હવે મોક્ષતત્ત્વની વાત છે.

અહીં ! સ્વરૂપમાં ઠરી ગયેલા મુનિને મોક્ષતત્ત્વ જ કહી દીધું. મોક્ષને પામવા માટે જે તદ્દન નિકટ વર્તે છે એવા મુનિવરો ધર્મમાં પ્રધાન છે ને તેમને, અહીં મોક્ષતત્ત્વ કહ્યા છે, કેમકે તેઓ સ્વરૂપમાં એવા ઠર્યા છે કે શ્રેષ્ઠી માંડીને કેવળજ્ઞાન લઈને મોક્ષ જ પામશે, ને ફરીને સંસારમાં પ્રાણ ધારણ નહિ કરે.

અરે, મિથ્યાત્ત્વમાં રહેલો દ્વયલિંગી, મુનિ પણ દુઃખી જ છે; દુઃખી કહો કે સંસારતત્ત્વ કહો; તત્ત્વનો યથાર્થ નિશ્ચય નહિ હોવાથી તે અવિવેકી છે. વિવેકચક્ષુ તેને ઉઘયાં નથી. અહીં, સંસારના ધોર દુઃખી આત્મરક્ષા સમ્યજ્ઞશર્ણન-જ્ઞાન-ચારિત્રવડે થાય છે; એવા સમ્યજ્ઞશર્ણ-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટ કરીને જેઓ સ્વરૂપમાં ઠર્યા છે..એવા ઠર્યા છે કે તેમાંથી બહાર નીકળવાના આળસુ છે-તેમાં જ મળ રહે છે. પ્રશાંત થઈને સ્વરૂપમાં જાભી ગયાં છે, તેથી અયથાચારથી એટલે કે રાગાદિથી રહિત છે. વીતરાગ થઈને શાંત નિર્વિકલ્પ રસને ઝીલે છે. આનંદના અનુભવમાં ઝૂલે છે, જ્યાં વ્યવહાર રત્નત્રયનો વિકલ્પ પણ નથી, નિર્વિકલ્પ થઈને આનંદ

રસ્તને પી રહ્યા છે, સ્વરૂપમાં એકમાં જ અભિમુખ થઈને વર્તે છે, સ્વરૂપથી બહાર આવીને વ્યવહારનો જરાક વિકલ્પ ઉઠે તો તેટલો પણ અયથાચાર છે, આ મુનિરાજ સ્વરૂપથી બહાર નીકળતા નહિ હોવાથી ‘અયથાચાર રહિત’ છે, ને નિત્ય જ્ઞાની છે. આવા સાક્ષાત્ શ્રમણને મોક્ષતત્ત્વ જાણવું.

મોક્ષતત્ત્વ તરીકે અહીં ‘સિદ્ધ’ ને ન લેતાં, જે અપ્રતિષ્ઠતપણે અંતર્સ્વરૂપમાં લીન થયા છે ને તેમાંથી હવે બહાર નીકળવાના નથી એવા સાધુને અહીં મોક્ષતત્ત્વ કહું છે. આમ નજરોનજર પોતાની સામે જાણો કે મુક્ત થવાની કિયારૂપે સાધુ પરિણામી રહ્યા હોય-એ રીતે તેમને મોક્ષતત્ત્વ તરીકે આચાર્યદિવ વર્ણવે છે: અહીં ! ચિદાનંદસ્વરૂપમાં અપ્રતિષ્ઠતપણે જે લીન થયા એવા મુનિ તે મોક્ષતત્ત્વ છે, કેમ કે ચૈતન્યમાં લીન થઈને આનંદની મોજપૂર્વક પૂર્વનાં સમસ્ત કર્મોનું ફળ તેણે નાચ કર્યું છે ને નવાં કર્મો જરા પણ બાંધતા નથી, તેથી તેઓ ફરીને પ્રાણધારણરૂપ દીનતાને પામતા નથી, આ રીતે કર્મોથી મુક્ત થવાની કિયારૂપે જ પરિણામી રહ્યા હોવાથી તે મુનિને મોક્ષતત્ત્વ જાણવું.

આ રીતે પહેલાં સંસારતત્ત્વ અને પછી મોક્ષતત્ત્વ પ્રગટ કર્યું. તત્ત્વોની વિપરીત શ્રદ્ધાવાળા અવિવેકી દ્વયલિંગી શ્રમણાભાસને સંસારતત્ત્વમાં લીધા, ને પરમ વિવેકથી તત્ત્વશ્રદ્ધા કરીને ચૈતન્યના આનંદમાં અછિન્નપણે લીન વર્તતા ભાવલિંગી શ્રમણરાજને મોક્ષતત્ત્વ કહ્યા.

નમસ્કાર હો એ ચરમશરીરી મુનિભગવંતોને !

(બીજા રત્નનો પ્રકાશ અહીં પૂર્ણ થયો.)

* * *

ત્રીજું રત્ન

હવે આ ત્રીજું રત્ન, મોક્ષતત્ત્વના સાધનતત્ત્વને પ્રકાશિત કરે છે:

જુઓ, શુદ્ધોપયોગરૂપે પરિણામેલા મુનિ ભગવંતને જ મોક્ષતત્ત્વના સાધન તત્ત્વ તરીકે કહ્યા છે,
તજ સંગ અંતર્બાહિને,
આસક્ત નહિ વિષયો વિષે જે,
‘શુદ્ધ’ ભાખ્યા તેમને. ૨૭૩

જુઓ, અહીં શુદ્ધોપયોગરૂપે પરિણામેલા મુનિ ભગવંતને જ મોક્ષતત્ત્વના સાધન તત્ત્વ તરીકે કહ્યા છે. ભગવાન અર્હત દેવે જૈન શાસનમાં કહેલા મોક્ષના સાધનને આ સૂત્રરત્ન પ્રકાશિત કરે છે. અર્હતદેવના શાસનમાં કહેલા મોક્ષ સાધનનું સર્વત: સંક્ષેપથી કથન કરતાં આ સૂત્ર કહે છે કે સ્વરૂપગુસ પ્રશાંત પરિણાતિવાળા સકળ મહિમાવંત ભગવંત શુદ્ધોપયોગી સંતો જ મોક્ષનું સાધનતત્ત્વ છે, કેમકે કર્મબંધનને તોડીને મુક્ત થવા માટેનો અતિ ઉચ્ચ પ્રયત્ન તેઓ કરી રહ્યા છે. અતિઉચ્ચ પ્રયત્ન કહ્યો તે કયો ? - કે અંતરમાં શુદ્ધોપયોગ વર્તે છે તે જ કર્મને છેદનાર અતિઉચ્ચ પ્રયત્ન છે. શુદ્ધોપયોગ સિવાય બીજો કોઈ ખરેખર મોક્ષનો પ્રયત્ન કે મોક્ષનું સાધન નથી.-એમ પ્રસિદ્ધ કરીને આ ત્રીજું રત્ન અર્હતદેવના શાસનને પ્રકાશે છે.

હવે, મોક્ષના સાધનરૂપ શુદ્ધોપયોગરૂપે પરિણામેલા સંતો કેવા છે ? તે કહે છે. પ્રથમ તો અનેકાન્ત વડે જણાતું જે સકળ શાતૃતત્ત્વનું અને શૈયતત્ત્વનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ તેના પાંડિત્યમાં જે પ્રવીષા છે. જુઓ આ પંડિતાઈ ! શાસ્ત્રો ભણી ભણીને ભલે મોટા મોટા પંડિત નામ ધરાવે પણ અંતરમાં જ્ઞાતાત્ત્વ કોણ છે ને શૈયતત્ત્વ શું છે ? તેનો જેને નિર્ણય નથી તે પંડિતાઈમાં પ્રવીષા નથી પણ મૂર્ખ છે. જેણે અંતર્મુખ થઈને જ્ઞાતા અને શૈય તત્ત્વોને અનેકાન્ત વડે જાણીને તેમનો બરાબર નિર્ણય કર્યો છે તે ભલે શાસ્ત્રો ન પઢ્યો હોય તો પણ તે પંડિતાઈમાં પ્રવીષા છે. આવા પાંડિત્યમાં પ્રવીષા શુદ્ધોપયોગી સંતો પોતે જ મોક્ષના સાધન છે.

મોક્ષના સાધનરૂપ આ શુદ્ધોપયોગી સંતો પ્રથમ તો અનેકાન્તવડે જ્ઞાતા-શૈય તત્ત્વના પાંડિત્યમાં પ્રવીષા છે; વળી તે કેવા છે ? જેમણે અંતરંગમાંથી મોફ-રાગ-દ્વેષનો સંગ છોડ્યો છે ને બહિરંગમાં વસ્ત્રાદિનો સંગ છોડ્યો છે; આ રીતે સમસ્ત અંતરંગ તથા બહિરંગ સંગતિના પરિત્યાગવડે તે સંતોએ અંતરમાં ચક્યકિત અનંત શક્તિવાળા ચૈતન્યતત્ત્વના સ્વરૂપને વિવિક્ત કર્યું છે, એટલે કે મોહાદિ પરભાવોથી ચૈતન્યના નિજ સ્વરૂપને જુદું પાડી દીધું

છે; અને તે મોક્ષસાધક સંતોની અંતર્પરિણાતિ ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં ગુસ થઈ ગઈ છે, સ્વરૂપમાં એવી જામી ગઈ છે કે જાણે સુખુસ હોય...જેમ ઘોર નિદ્રામાં સૂતેલાને આસપાસના જગતનું ભાન નથી રહેતું, તેમ ચૈતન્યની અત્યંત શાંતિમાં ઠરી ગયેલા મુનિવરોને જગતના બાધ્યવિષયોમાં જરા પણ આસક્તિ થતી નથી, અંતર્સ્વરૂપની લીનતામાંથી બહાર નીકળવું જરાય ગોઈતું નથી; આસપાસ વનજા વાધ ને સિંહ ત્રાડ પાડતા હોય તો પણ તેનાથી જરાય ડરતા નથી કે સ્વરૂપની સ્થિરતાથી જરાય ડગતા નથી.-અહા, એ દશાની ભાવના ભાવતાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે કે,

**એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમાં
વળી પર્વતમાં સિંહ વાધ સંયોગ જો..
અડોલ આસન ને મનમાં નહિ ક્ષોભતા,
પરમ મિત્રનો જાણો પામ્યા યોગ જો..
અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?**

અહા ! આવા સ્વદ્રવ્યમાં લીન શુદ્ધોપયોગી સંત ભગવંતો, તેઓ પોતે જ મોક્ષના સાધન છે, તેઓ પોતે જ સાક્ષાત् જીવંત મોક્ષમાર્ગ છે.

જુઓ, ઉત્કૃષ્ટ વાત છે એટલે સાક્ષાત્ શુદ્ધોપયોગી સંતને મોક્ષના સાધન તરીકે વર્ણવ્યા. છું ગુણસ્થાને શુદ્ધોપયોગમાં વર્તતા મુનિઓને પણ અંતરમાં તે વખતે વર્તતી સમ્યજ્ઞર્થન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ શુદ્ધ પરિણાતિ (વીતરાગ પરિણાતિ) તે જ મોક્ષમાર્ગ છે, તેનો ઉપચાર કરીને શુભને વ્યવહાર સાધન કર્યું છે. ખરેખર તો જેટલો રાગ છે તે મોક્ષના સાધનથી વિપક્ષ જ છે. શુદ્ધ રત્નત્રય તો મોક્ષસાધન જ છે, તે બંધસાધન નથી; અને રાગ તો બંધસાધન જ છે, તે મોક્ષસાધન નથી; આ રીતે બંધમોક્ષના કારણરૂપ ભાવોને લિન્ન લિન્ન સ્વરૂપે જે નથી ઓળખતો તેને તો મુનિદશાની પણ ઓળખાણ હોતી નથી. મુનિ તો શુદ્ધ પરિણાતિવાળા હોય છે, શુદ્ધરત્નત્રયના નિર્વિકલ્પ આનંદના પીણાં પીને મસ્ત થયા છે, ને શુદ્ધોપયોગવડે મોક્ષને સાધે છે. તેમની શુદ્ધ પરિણાતિ જ મોક્ષનું સાધન છે, બીજું કોઈ મોક્ષનું સાધન નથી.-એમ આ રત્ન પ્રકાશે છે.

આ રીતે અહીંતેવના સમગ્ર શાસનમાં કહેલા મોક્ષના સાધનને આ સૂત્ર સંક્ષેપથી સર્વત: પ્રકાશે છે, એટલે કે આ સૂત્રમાં મોક્ષના સાધનનું જે સ્વરૂપ કર્યું તેને અનુસરીને સમગ્ર શાસ્ત્રોનું તાત્પર્ય સમજી લેવું, આનાથી વિરુદ્ધ તાત્પર્ય કર્યાંય પણ ન સમજવું.

અહા ! આવા શુદ્ધોપયોગી સંતમુનિવરો સકળ મહિમાનું સ્થાન છે; સર્વ મનોરથના સ્થાન તરીકે તેઓ અભિનંદનીય છે. મુમુક્ષુના સર્વ મનોરથની સિદ્ધિ આવા શુદ્ધોપયોગવડે થાય છે, તેથી તેને અભિનંદતા થકા અતિ આસન્નભવ્ય મહામુક્ષુ આચાર્યદીવ કહે છે કે હું આવા શુદ્ધોપયોગને અભેદપણે ભાવીને નમસ્કાર કરું છું, એટલે કે હું તે-રૂપે પરિણામું છું. આ કહેવાનો વિકલ્પ ઊઠયો તે તો જીદી વાત છે (ગૌણ છે) પણ તે વખતે આચાર્યદીવની પરિણાતિ તે પ્રકારની શુદ્ધતારૂપે પરિણામી જ રહી છે, એટલે કે જેવું ‘વાચક’ પરિણામે છે તેવું જ અંદર ‘વાચ્ય’ પણ પરિણામી જ રહ્યું છે, આ રીતે સંધિબદ્ધ રચના છે,-વાચક-વાચ્યની સંધિ તૂટી નથી.

આ રીતે પંચરત્નમાંથી પહેલા રત્નમાં સંસારતત્ત્વ બતાવ્યું; બીજા રત્નમાં મોક્ષતત્ત્વ બતાવ્યું; ને આ ત્રીજા રત્નમાં મોક્ષનું સાધનતત્ત્વ બતાવ્યું; ફેથે ચોથા રત્નમાં તે મોક્ષના સાધનને સર્વ મનોરથના સ્થાન તરીકે આચાર્યદીવ અભિનંદે છે:

* * *

ચોથું રત્ન

સર્વ મનોરથના સ્થાનભૂત એવા મોક્ષતત્ત્વના સાધનતત્ત્વને અભિનંદે છે-

એ ! શુદ્ધને શ્રામણ્ય ભાખ્યું, જ્ઞાન દર્શનશુદ્ધને,
છે શુદ્ધને નિર્વાણ, શુદ્ધ જ સિદ્ધ, પ્રણમું તેણે. ૨૭૪

અહા ! મુમુક્ષુના સકળ મનોરથનું સ્થાન હોય તો એક આ શુદ્ધોપયોગ જ છે...આચાર્યદિવ કહે છે કે બસ ! એક શુદ્ધોપયોગનો જ અમને મનોરથ છે, વિકલ્પ ઉઠે છે તેનો મનોરથ નથી, તેની ભાવના નથી. ભાવના તો શુદ્ધોપયોગની જ છે. મોક્ષાર્થીના સકળ મનોરથની સિદ્ધિ શુદ્ધોપયોગવડે જ થાય છે. શુદ્ધોપયોગરૂપે પરિણમેલા સંતને શ્રમજ્ઞપણું કહ્યું છે, શાન-ર્દ્દ્શન પણ તેને જ કહ્યા છે, નિર્વાણ પણ તેને જ છે, અને તે જ સિદ્ધ છે, અહો ! તેને નમસ્કાર હો, એટલે કે આ આત્માનું તે રૂપે પરિણમન હો.

મોક્ષનું સાધનતત્ત્વ તો શુદ્ધોપયોગ જ છે, દેખાદિની કિયા તો જડ છે, હિંસાદિભાવ તેમજ મિથ્યાત્વાદિ તે અશુભ પાપાચરણ છે ને દ્યાદિભાવો તે શુભઆચરણ છે; આ કોઈ મોક્ષનું સાધન નથી. મોક્ષનું કારણ તો શુદ્ધોપયોગ છે. શુદ્ધોપયોગી સંતમુનિઓને જ ખરેખરું શ્રામજ્ઞ છે, ને શુદ્ધોપયોગી મુનિઓને તો તેમની પાછળ પાછળ (ગૌણપણે) લેવામાં આવે છે. તે શુદ્ધોપયોગી મુનિને પણ સાથે સાથે સમ્યજ્ઞશન-શાન-ચારિત્રની શુદ્ધપરિણાત્તિ તો વર્તે જ છે, અને જેટલી શુદ્ધ પરિણાત્તિ છે તેટલું જ મોક્ષસાધન છે; બાકી જે રાગ રહ્યો છે તે મોક્ષસાધન નથી. આવી શ્રદ્ધા પણ જે ન કરે ને રાગને જ મોક્ષસાધન માને તેને તો ફળ પ્રાથમિક સમ્યજ્ઞશનની શુદ્ધિ પણ નથી, તો પછી ચારિત્રરૂપ મુનિદશા તો ક્યાંથી હોય ? ને ચારિત્રદશા વગર મોક્ષસાધન કેવું ? શુદ્ધોપયોગરૂપે પરિણમેલા સંત તે જ સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગ છે, પોતાની મોક્ષદશાનું તે પોતે જ સાધન છે. માટે, આવો શુદ્ધોપયોગ જ મોક્ષાર્થીના સર્વ મનોરથનું સ્થાન છે. ને તે જ અભિનંદનીય છે.

સાતમા ગુણસ્થાને વર્તતા શુદ્ધોપયોગી મુનિઓને શ્રામજ્ઞમાં મુખ્ય લીધા છે, ને છહે વર્તતા શુદ્ધોપયોગી મુનિઓને તો પછી પાછળ પાછળ લીધા છે એટલે કે ગૌણપણે લીધા છે. શુદ્ધોપયોગીનું મુખ્યપણું કહીને તેને જ અભિનંદનીય અને ઉપાદેય બતાવ્યા છે, ને શુદ્ધોપયોગીનું ગૌણપણું કહીને તે શુભરાગનું હેયપણું બતાવ્યું છે.

અહા ! જુઓ, આ પરમ સત્ય માર્ગ !! ભગવાન સીમંધર પરમાત્મા પૂર્વદિશામાં વિદેશ ક્ષેત્રે અત્યારે બિરાજ રહ્યા છે, ત્યાં જઈને કુંદંદાચાર્ય દેવ ભગવાન પાસેથી દિવ્યધનિ સાંભળી આવ્યા, ને પછી તેમણે આ શાસ્ત્રોમાં પરમ સત્ય માર્ગની રચના કરી. અહા, કેવો સત્ય માર્ગ !! કેવો ચોકખો માર્ગ !! કેવો પ્રસિદ્ધ માર્ગ ! પણ અત્યારે લોકો શાસ્ત્રના નામે પણ માર્ગની મોટી ગરબડ ઊભી કરી રહ્યા છે. શું થાય ? એવો જ કાળ ! પણ સત્ય માર્ગ તો જે છે તે જ રહેવાનો છે. શુદ્ધોપયોગરૂપ સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગ ત્રણે કાળે જયવંત છે, તે જ અભિનંદનીય છે.

સમ્યજ્ઞશન-શાન-ચારિત્રની એકતારૂપ જે સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગસ્વરૂપ શ્રામજ્ઞ તે શુદ્ધોપયોગીને જ હોય છે, માટે તે જ મોક્ષાર્થીના મનોરથનું સ્થાન છે.

ત્રણે કાળની સમસ્ત પર્યાયો સહિત સમસ્ત વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ જાળનાર-દેખનાર એવા કેવળજ્ઞાન ને કેવળજ્ઞન પણ શુદ્ધોપયોગીને જ થાય છે, માટે તે શુદ્ધોપયોગ જ મોક્ષાર્થીના સર્વ મનોરથનું સ્થાન છે.

સહજ શાન ને આનંદ જેની મુદ્રા છે એવા દિવ્ય સ્વભાવવાળું જે નિર્વાણ, તે પણ શુદ્ધોપયોગીને જ થાય છે, માટે મોક્ષાર્થીને તે શુદ્ધોપયોગનો જ મનોરથ છે.

ટંકોત્તીર્ણ પરમાનંદરૂપ અવસ્થાઓમાં સ્થિત આત્મસ્વભાવની ઉપલબ્ધિથી જે ગંભીર છે એવું સિદ્ધપદ, તે પણ શુદ્ધોપયોગ વડે પમાય છે. આ રીતે સર્વ ઈણી પ્રાસિના સાધનભૂત હોવાથી શુદ્ધોપયોગ તે સર્વ મનોરથનું સ્થાન છે, ને તે જ મોક્ષાર્થી જીવોએ અભિનંદનીય છે. આત્મા શુદ્ધોપયોગરૂપે પરિણમે તે મોક્ષાર્થીનો મનોરથ છે.

અહા ! સ્પષ્ટ મોક્ષમાર્ગને પ્રસિદ્ધ કરતાં આચાર્યદિવ કહે છે કે-

શુદ્ધોપયોગ જ મોક્ષનું સાધન છે, બીજું સાધન નથી.

શુદ્ધોપયોગ જ અભિનંદનીય છે, બીજું અભિનંદનીય નથી.

શુદ્ધોપયોગ જ મોક્ષાર્થીનો મનોરથ છે, બીજો મનોરથ નથી.

ભગવાન અહીંતદેવના આવા શાસનને (આવા ઉપદેશને, આવા માર્ગને) આ પાંચ સૂત્રરત્નો પ્રકાશિત કરે છે.

* મોક્ષના સાક્ષાત् સાધનરૂપ શ્રામણ્ય શુદ્ધોપયોગીને જ હોય છે, બીજાને નહિં.

* કેવળજ્ઞાન અને કેવળજર્દન પણ શુદ્ધોપયોગીને જ થાય છે, બીજાને નહિં.

* પરમ જ્ઞાન-આનંદરૂપ નિર્વાણપદ પણ શુદ્ધોપયોગીને જ થાય છે, બીજાને નહિં.

* પરમાનંદરૂપ આત્મસ્વભાવની પ્રાસિરૂપ સિદ્ધ પદ પણ શુદ્ધોપયોગીને જ હોય છે, બીજાને નહિં.

-વધારે શું કહીએ ! આટલાથી બસ થાઓ !! સર્વ મનોરથના સ્થાનરૂપ એવા આ શુદ્ધોપયોગને તદ્વ્યે પરિણામીને અભેદભાવે નમસ્કાર હો.

અહો..અંતરમાં ચિદાનંદ તત્ત્વને પકડીને ઉપયોગ સ્થિર થાય તે જ મુક્તિનો ઉપાય છે, તે અમૃત છે, તે જ ધર્માના સર્વે મનોરથનું સ્થાન છે. ધર્માત્માના મનોરથનું ચક શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવ ઉપર જ ચાલે છે, વિકારના માર્ગ ઉપર તેના મનોરથનું ચક ચાલતું નથી. શુદ્ધોપયોગવડે જ મુનિદશા અંગીકાર થાય છે. સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પત્તિ પણ શુદ્ધોપયોગપૂર્વક થાય છે. આ રીતે શુદ્ધોપયોગ જ ધર્મ છે, તે જ પરમાર્થ મોક્ષસાધન છે. સાક્ષાત् શુદ્ધોપયોગરૂપ પરિણામવું તે શુદ્ધોપયોગી સંતને અભેદ નમસ્કાર છે; તેમાં નમસ્કાર કરનાર હું ને મારે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય બીજા- એવા સ્વપરના ભેદનો વિકલ્પ તોડીને, નિર્વિકલ્પપણે પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં નભ્યા..એટલે જે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય હતા તે રૂપે પોતે જ પરિણામી ગયા..આ રીતે શુદ્ધોપયોગરૂપે પરિણામીને આચાર્ય ભગવાને શુદ્ધોપયોગીને ભાવનનમસ્કાર કર્યા, અને તેને જ સર્વ મનોરથના સ્થાન તરીકે અભિનંદન કર્યું.

આ રીતે, શુદ્ધોપયોગ જ મોક્ષસાધન છે-એમ કહીને, આ ચોથા રત્નમાં તેને સર્વ મનોરથના સ્થાન તરીકે અભિનંદન કર્યા..નમસ્કાર કર્યા.

(ચોથા રત્નનો પ્રકાશ અહીં પૂરો થયો.)

* * *

પાંચમું રત્ન

શાસ્ત્ર પૂરું કરતાં પહેલાં, ભગવાન આચાર્યદિવ શિષ્યજનોને શાસ્ત્રના ફળ સાથે જોડે છે-

સાકાર અણ-આકાર ચર્ચાયુક્ત આ ઉપદેશને

જે જાણતો, તે અલ્પકાળે સાર પ્રવચનનો લહે. ૨૭૫.

શાસ્ત્રનું ફળ શું છે તેને આ પાચમું રત્ન પ્રકાશે છે. શ્રુતજ્ઞાનને અંતર્મુખ કરીને તેના પ્રભાવવડે કેવળ આત્માનો અનુભવ કરવો તે આ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ છે; જે જીવ એ પ્રમાણે આત્માને અનુભવે તે જીવ જ્ઞાન ને આનંદથી ભરપૂર એવા અભૂતપૂર્વ સિદ્ધપદને પામે છે-એ જ આ શાસ્ત્રને જાણવાનું ફળ છે.

જુઓ, આ શાસ્ત્રને જાણવાનું ફળ અપૂર્વ જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવની પ્રાસિ છે; પણ શાસ્ત્રને કઈ રીતે જાણવું ? કે સમસ્ત શાસ્ત્રોના અર્થના વિસ્તારરૂપ કે સંક્ષેપરૂપ શ્રુતજ્ઞાનઉપયોગપૂર્વક પ્રભાવવડે કેવળ આત્માના અનુભવ સહિત જે શિષ્યો આ ઉપદેશને જાણે છે તે ખરેખર અપૂર્વ જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્માને પામે છે. જેઓ શ્રુતજ્ઞાનવડે કેવળ આત્માને અનુભવે છે તેઓએ જ ખરેખર સમસ્ત શાસ્ત્રનું રહસ્ય જાણ્યું છે. શાસ્ત્રનો ઉપદેશ પણ એ જ છે કે જ્ઞાન ઉપયોગને અંતરમાં વાળીને કેવળ આત્માનો અનુભવ કરવો;-તેથી જે શિષ્ય તેમ કરે છે તેણે જ સમસ્ત શાસ્ત્રના ઉપદેશને જાણ્યો છે, અને એ રીતે આ શાસ્ત્રના ઉપદેશને જે જાણે છે તે શિષ્યવર્ગ અપૂર્વ આત્મિક સિદ્ધિને પામે છે. આ પ્રમાણે આ પાંચમું રત્ન શાસ્ત્રના ફળને પ્રકાશે છે.

આ પ્રવચનસારે શું કહ્યું ? અને તેના શ્રોતા

મુમુક્ષુએ શું કર્યું? પ્રવચનસારે જે કહ્યું તે પ્રમાણો જે કરે તેણો પ્રવચનસાર વાસ્તવિક રૂપે સાંભળ્યું કહેવાય. પ્રથમ તો પ્રવચનસારે શું કહ્યું? કે શ્રુતજ્ઞાનને અંતર્મુખ કરીને કેવળ આત્માનો અનુભવ કરવાનું કહ્યું એટલે કે શુદ્ધોપયોગરૂપ પરિણામવાનું કહ્યું તે ઝીલીને, શુદ્ધાત્માની સન્મુખ થઈને શુદ્ધોપયોગરૂપે જે પરિણમે છે તે શિખ્ય જન પ્રવચનના સારરૂપ સિદ્ધપદને પામે છે.

શાસ્ત્રમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર (-શુદ્ધ અને શુભ) બંને પ્રકારની ચર્ચા બતાવી છે ખરી, પણ ત્યાં તાત્પર્ય શું હતું? શુદ્ધોપયોગરૂપે પરિણામવું તે જ તાત્પર્ય હતું, એ તાત્પર્ય પ્રમાણો જે જીવે કર્યું તે જ આ શાસ્ત્રના રહસ્યને સમજ્યો છે. તેણો જે પ્રમાણે કર્યું તે જ પ્રમાણે શાસ્ત્રનો ઉપદેશ હતો, એટલે તે જીવે શાસ્ત્રનું ભાવશ્રવણ કર્યું છે ને તે જ શાસ્ત્રના ફળરૂપ મોક્ષપદને પામે છે.-આવું અહીંતદેવના શાસનનું સંક્ષેપ રહસ્ય છે, બીજું જે કાંઈ છે તે બધું આનો જ વિસ્તાર છે.

આ રીતે ભગવાન અહીંતદેવના સમગ્ર શાસનને સંક્ષેપથી સર્વ તરફથી પ્રકાશનારા પાંચ રત્નો

જ્યવંત વર્તો

શ્રી પ્રવચનસાર શાસ્ત્રની
કલગીનાં અલંકાર સમાન આ નિર્મળ
પાંચ રત્નો ઉપરના પૂ. ગુરુદેવના
પ્રવચનોનો કેટલોક સાર અહીં પ્રસિદ્ધ
કર્યો છે, તે મુમુક્ષુ જીવોને ખાસ
ઉપયોગી છે. વિસ્તૃત પ્રવચનો હવે
પછી પ્રસિદ્ધ થશે.

આનંદજનની વૈરાગ્ય ભાવના

અહો, અડોલ દિગંબરવૃત્તિને ધારણ કરનારા, વનમાં વસનારા અને ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્મામાં ડોલનારા મુનિવરો, જેઓ છઙ્કે-સાતમે ગુણસ્થાને આત્માના અમૃતકુંડમાં જૂલે છે, તેમનો અવતાર સફળ છે...એવા સંતમુનિવરો પણ વૈરાગ્યની બાર ભાવના ભાવીને વસ્તુસ્વરૂપ ચિંતવે છે. વસ્તુસ્વરૂપને લક્ષમાં રાખીને વૈરાગ્યની આ બાર ભાવનાઓ ભાવવા જેવી છે. આ ભાવનાઓને આનંદની જનની કીધી છે; કેમકે વસ્તુસ્વરૂપ અનુસાર વૈરાગ્યની ભાવનાઓનું ચિંતવન કરતાં ચિત્તની સ્થિરતા થઈને ભવ્ય જીવને આનંદ થાય છે, તેથી આ ભાવનાઓ ‘ભવિકજન આનંદજનની’ છે, અને તે સાંભળતાં જ ભવ્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગમાં ઉત્સાહ ઊપજે છે. અહીં, તીર્થકરો પણ દીક્ષા વખતે જેનું ચિંતન કરે એવી વૈરાગ્ય-રસમાં જૂલતી આ બાર ભાવનાઓ ભાવતાં કયા ભવ્યને આનંદ ન થાય? અને કયા ભવ્યને મોક્ષમાર્ગનો ઉત્સાહ ન જાગે? ?

અનેકાન્તમૂર્તિ ભગવાન આત્માની

(૪૨)

કર્તૃત્વ શક્તિ

અહો, આત્માની આ શક્તિઓ બતાવીને
અમૃતચંદ્રદેવે અમૃતના રેલા રેડ્યા છે...અરે જીવ !
આવી આવી શક્તિઓ તારામાં જ છે, તો હવે તારે
બહારમાં ક્યાં અટકવું છે ! અંતરમાં તારી
શક્તિઓથી પરિપૂર્ણ સર્વગુણ-સંપન્ન તારા આત્માનું
જ અવલંબન કર, જેથી તારા ભવદુઃખની નીવેડા
આવે ને તને મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત થાય.

નિર્મળ કાર્યરૂપ જે કર્મ તેરૂપ આત્મા પોતે થાય છે-એમ કર્મશક્તિમાં બતાવ્યું.-હવે, નિર્મળ કાર્ય તો થયું પણ તે કાર્યનો કર્તા કોણ ? તે કાર્યનો કર્તા કોઈ બીજો નથી પણ આત્મા પોતે જ તેનો કર્તા થાય છે-એ વાત આ કર્તૃત્વશક્તિમાં બતાવે છે: “થવાપણારૂપ એવો જે સિદ્ધરૂપભાવ તેના ભાવકપણામથી કર્તૃત્વશક્તિ છે.” આત્મામાં એક આવી શક્તિ છે એટલે પોતાના નિર્મળભાવનો કર્તા પોતે જ થાય છે. પહેલાં ૨૧મી અકર્તૃત્વશક્તિમાં એમ બતાવ્યું હતું કે જ્ઞાતા સ્વભાવથી જુદા જે સમસ્ત વિકારી પરિણામો તેનો કર્તાપણાથી નિવૃત્તસ્વરૂપ આત્મા છે; અને હવે, જ્ઞાતાસ્વભાવ સાથે એકમેક જે અવિકારી પરિણામો તેનો કર્તા આત્મા છે-એમ આ કર્તૃત્વશક્તિમાં બતાવે છે. આ રીતે આ ભગવાન આત્મા વિકારનો અકર્તા ને શુદ્ધતાનો કર્તા-એવા સ્વભાવવાળો અનેકાન્તમૂર્તિ છે.

કર્તૃત્વશક્તિ રાગના આધારે નથી પણ આત્મદ્રવ્યના આધારે છે; એટલે રાગ કર્તા થઈને સમ્યજ્ઞનાદિ કાર્ય કરતો નથી, પણ આત્મદ્રવ્ય પોતે કર્તા થઈને સમ્યજ્ઞનાદિ કાર્ય કરે છે. આવા આત્મસ્વભાવ ઉપર જેની દિલ્લિ છે તે સ્વયં કર્તા થઈને પોતાના સમ્યજ્ઞન આદિ-રૂપે પરિણામે છે. સમ્યજ્ઞન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે

સિદ્ધરૂપ ભાવ છે ને તેનો ભાવક આત્મા છે. ભવનરૂપ ભાવમાં તન્મય થઈને, તેનો ભાવક થઈને, આત્મા પોતે તેને ભાવે છે એટલે કે તેને કરે છે, એવી તેની કર્તૃત્વશક્તિ છે.

કર્મપણે આત્મા જ પરિણામે છે, કર્તાપણે પણ આત્મા પોતે જ પરિણામે છે, સાધનપણે પણ પોતે જ પરિણામે છે. કર્તા-કર્મ-કરણ વગેરે છ કારકો બિન્ન બિન્ન નથી પણ અમેદ છે, આત્મા પોતે એકલો જ કર્તા-કર્મ-કરણ-સંપ્રદાન-અપાદાન-અધિકરણરૂપ થાય છે; છ કારકરૂપ અને એવી અનંત શક્તિઓરૂપ આત્મા પોતે જ પરિણામે છે; એ રીતે એક સાથે અનંત શક્તિઓનું પરિણમન જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મામાં ઊછળી રહ્યું છે તેથી તે અનેકાન્તમૂર્તિ ભગવાન છે.

પોતાના જ્ઞાનાદિ કાર્યનો કર્તા આત્મા પોતે જ છે ને તેનું સાધન પણ પોતામાં જ છે. પૂર્વે ૨૮૪ મી ગાથામાં આચાર્યદ્વારે કહ્યું હતું કે “આત્મા અને બંધને દ્વિધા કરવારૂપ કાર્યમાં (એટલે કે ભેદજ્ઞાનરૂપ કાર્યમાં) કર્તા જે આત્મા તેના કરણ સંબંધી મીમાંસા (ઊંડી તપાસ, વિચારણા) કરવામાં આવતાં, નિશ્ચયે પોતાથી બિન્ન કરણનો અભાવ હોવાથી ભગવતી પ્રજ્ઞા જ છેદનાત્મક કરણ છે... ” જુઓ, ભેદજ્ઞાનરૂપ કાર્યનો કર્તા આત્મા પોતે જ છે, અને તેનું સાધન ખરેખર કર્તાથી બિન્ન હોતું નથી; કર્તાથી બિન્ન જે કોઈ સાધન કહેવામાં આવે તે કોઈ ખરેખર સાધન નથી. “પોતાથી બિન્ન કરણનો અભાવ છે” એમાં તો મહાનિયમ ભરી દીધો છે. અરે જીવ ! તારા સાધનની ઊંડી તપાસ તારામાં જ કર..તારામાં જ સાધનને શોધ. જેઓ બહારમાં સાધન શોધે છે તેઓ સાધનની ઊંડી તપાસ કરનારા નથી પણ છીછા જ્ઞાનવાળા-બાધાર્દિષ્ટવાળા-છે. જેઓ આત્માના જ્ઞાનના સાધનની ખરી મીમાંસા કરે-ઊંડી તપાસ કરે-અંતરમાં ઊતરીને શોધ કરે તેઓને તો પોતાની પવિત્ર પ્રજ્ઞા જ પોતાનું સાધન ભાસે છે, એ સિવાય રાગ કે પરદ્રવ્યો તેને પોતાના સાધન તરીકે ભાસતા જ નથી. સાધન સંબંધી વિશેષ ખુલાસો હવે પછીની (૪૩ મી) શક્તિમાં આવશે અત્યારે કર્તાશક્તિનું વર્ણન ચાલે છે.

આત્માની એવી કર્તૃત્વશક્તિ છે કે પોતાના જ્ઞાનાદિ કાર્યનો કર્તા પોતે જ થાય છે. શું ભગવાનનો દિવ્યધનિ આ આત્માના જ્ઞાનનો કર્તા છે ?-ના. કેવળી-શુતકેવળી સમીપે જ ક્ષાયક સમ્યક્તવ થાય એવો નિયમ છે તો શું કેવળી-શુતકેવળી આ આત્માના ક્ષાયકસમ્યક્તવના કર્તા છે ? ના. તે રૂપે થઈને તેના કર્તા થવારૂપ કર્તૃત્વશક્તિ આત્માની જ છે, તેને કોઈ બીજાની અપેક્ષા નથી. કેમકે વસ્તુની શક્તિઓ બીજાની અપેક્ષા રાખતી નથી.

શરારાદિ જડમાં એવી તાકાત નથી કે તે આત્માના કાર્યના કર્તા થાય. રાગમાં પણ એવી તાકાત નથી કે તે આત્માના સમ્યગ્દર્શનાદિ કાર્યના કર્તા થાય. આત્માના સ્વભાવમાં જ એવી તાકાત છે કે તે પોતાના સમ્યગ્દર્શનાદિ કાર્યનો કર્તા થાય છે. આવી શક્તિવાળા આત્માને જે ભજે તેને સમ્યગ્દર્શનાદિ કાર્ય થયા વિના રહે નહિં.

લોકો પૂછે છે કે અમારે કોને ભજવો ?-તો કહે છે કે શક્તિમાનને ભજો. ખરેખર શક્તિમાન કોણ છે તેનું સ્વરૂપ જ્ઞાણવું જોઈએ. શક્તિમાન કોણ તેનું સ્વરૂપ લોકો જ્ઞાણતા નથી. બરો શક્તિમાન પોતાનો આત્મા જ છે તેથી તેનું જ ભજન (શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ને લીનતા) કરવા યોગ્ય છે. અણી આચાર્યદ્વારા શક્તિમાન આત્માની ઓળખાજ્ઞ કરાવે છે. આત્મશક્તિને જ્ઞાણા વગર બીજાને (કુદેવ-દેવી, શક્તિ-મેલડીમાતા વગેરેને) શક્તિમાન માનીને ભજ્યાં કરે તો તેની પાસેથી કાંઈ મળે તેમ નથી. કુદેવાદિને જે ભજે છે તે તો મોટો મૂઢ છે. અરે મૂઢ ! તારી શક્તિ પરમાં નથી કે તે તને કાંઈ આપે. અણી તો કહે છે કે આત્માની શક્તિને ઓળખાજ્ઞ વગર એકલા રાગથી પંચપરમેષ્ઠીને ભજ્યા કરે તો તે પણ ખરેખર શક્તિમાનને ભજતો નથી પણ રાગને જ ભજે છે; પંચપરમેષ્ઠીને તે ખરેખર ઓળખતો નથી ને તેને પંચપરમેષ્ઠીનું ભજન પણ ખરેખર આવડતું નથી. જો પંચપરમેષ્ઠીની શક્તિને ખરેખર ઓળખીને ભજે તો તેમના જેવી પોતાના આત્માની શક્તિને જ્ઞાણીને તે શક્તિમાન તરફ વળ્યા વગર રહે નહિં. પોતાનો આત્મા જ એવો શક્તિમાન છે કે તેનું ભજન કરતાં તે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના અનંત નિધાન આપે છે, કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધદશારૂપી કાર્ય એક જ્ઞાણમાં કરી દેવાની તેની તાકાત છે. આવી શક્તિવાળા આત્માનું ભજન તે જ પરમાર્થ ભક્તિ છે, તેનું ફળ મુક્તિ છે.

‘શક્તિમાનને ભજો’-એમ કહેતાં જીવોની નજર બણારમાં બીજા તરફ જાય છે, પરંતુ ‘હું પોતે જ શક્તિમાન છું’-એમ પોતાની તરફ નજર કરતા નથી. આ સંબંધમાં એક લૌકિક દેખાંત આવે છે તે આ પ્રમાણે: એક વાર કોઈ માણસે સાધુ પાસે જઈને પૂછ્યું: હે સ્વામી! મારાથી વિશેષ કાંઈ થઈ શકતું નથી, માટે મને કોઈ એવો સહેલો ઉપાય બતાવો કે મારી મુક્તિ થાય!! સાધુએ કહ્યું: “ભાઈ, બીજું કાંઈ ન થઈ શકે તો, જે સૌથી શક્તિમાન હોય તેને ભજો!”-બસ, આ ઘર્મનો ટૂંકો સિદ્ધાંત છે.” તે માણસ ઘરે જઈને વિચાર કરવા લાગ્યો કે શક્તિમાન કોણ? વિચાર કરતાં કરતાં સુઈ ગયો, ને સવારે ઊરીને જોયું તો તેના ઊંચી જાતના કપડાં ઉદર કોતરી ગયેલ; તેને ગુસ્સો આવ્યો.. પણ ત્યાં તો તરત સાધુનું વચન યાદ આવ્યું અને એમ થયું કે બસ! આ ઉદર શક્તિમાન છે માટે તેને ભજવું. આમ ફળ વિચાર કરે છે ત્યાં તો બિલ્લીબાઈએ ઉદરભાઈ ઉપર જપટ મારી, ને ઉદરભાઈ તો ઊભી પૂંછડીએ ભાગ્યા. તરત જ તે માણસનો વિચાર બદલાયો કે “બિલાડી ઉદર કરતાં વધુ શક્તિમાન છે માટે તેને ભજવી...થોડા દિવસ બિલાડીનું ભજન કર્યું ત્યાં તો એક વાર કુતરાએ ‘હા..ઉ’ કર્યું ને બિલાડી તો “ખ્યાં..ઉ” કરતી ભાગી...ત્યારથી તે માણસ કુતરાને વધુ શક્તિમાન જાણીને તેને ભજવા લાગ્યો. એક વાર કુતરું રસોડામાં ઘૂસી ગયેલું ને તેની સ્ત્રીએ કુતરા ઉપર વેલણ ઊગામ્યું ત્યાં તો કુતરું ભાગ્યું એટલે તે માણસને થયું કે બધા કરતાં આ સ્ત્રી જ શક્તિમાન લાગે છે; આથી તે મૂરખો પોતાની સ્ત્રીને ભજવા લાગ્યો. એક વાર તેની સ્ત્રી દાળમાં મીહું નાંખતાં ભૂલી ગઈ તેથી ગુસ્સે થઈને તેણે સ્ત્રી ઉપર જ્યાં લાકડી ઊગામી ત્યાં તો સ્ત્રી રાડ પાડતી પાડતી ભાગી ગઈ. તરત જ આ ભાઈસાહેબની આંખ ઊંઘડી ગઈ કે અરે! હું તો અત્યાર સુધી આને શક્તિમાન જાણીને ભજતો હતો, પરંતુ મારાથી તો તે બીજે છે, માટે હું જ શક્તિમાન લાગું છું, તેથી ફેલે બીજાનું ભજન છોડીને મારે મને જ ભજવો. (સિદ્ધાંત સમજાવવા માટેનું આ એક કલિપત દેખાંત છે.) જેમ તે મૂરખો કૂતરાં-બિલાડાંને ભજવા લાગ્યો તેમ તીવ્ર અજ્ઞાનવશ જીવો ઘરણોન્દ્ર-પચાવતી-શીતળા-મેલડી વગેરે અનેક કુદેવ દેવતાને ભજે છે, ત્યાંથી જરાક આધા ચાલે તો નિમિત્તને અને કર્મપ્રકૃતિને જ બળવાન માનીને તેને જ ભજે છે; કદાચિત્ એથી પણ જરાક આગળ ચાલે તો અંદરના શુભરાગથી લાભ માનીને તેના ભજનમાં અટકી જાય છે. પણ જ્યારે શ્રીગુરુ પાસે જઈને પૂછે છે કે પ્રભો! અત્યાર સુધી મેં અનેક દેવ-દેવતાને ભજ્યાં, નિમિત્તોને ભજ્યાં, પૂજા-ભક્તિ કરી કરીને શુભરાગને પણ બહુ ભજ્યો, છતાં મારી મુક્તિ કેમ ન થઈ? ત્યારે શ્રીગુરુ કહે છે: હે ભાઈ! સાંભળ!! અત્યાર સુધી જેને જેને તેં ભજ્યાં એ કોઈનામાં એવી શક્તિ નથી કે તને મુક્તિ આપે. મુક્તિ આપે એવી શક્તિ તો તારા આત્મામાં જ છે, માટે તે શક્તિમાનને ઓળખીને તેને ભજ, તો જરૂર મુક્તિ થાય. શક્તિમાનને ભૂલીને બીજાને ભજે તો મુક્તિ કર્યાંથી થાય? માટે શક્તિમાનને ભજ. તારા આત્મામાં જ એવી અચિંત્યશક્તિ છે કે તે તારી મુક્તિનું સાધન થાય. તારી મુક્તિનું કાર્ય કરી દૈ એવી શક્તિ તો તારા આત્મામાં જ છે, જગતમાં બીજા કોઈમાં પણ એવી શક્તિ નથી કે તારી મુક્તિનું કાર્ય કરી દૈ, માટે અંતર્મુખ થઈને તું તારા આત્માને જ ભજ.

જગતના છાએ દ્રવ્યોમાં જીવદ્રવ્ય મહાન છે, જીવોમાં પણ પંચપરમેષ્ઠી મહાન છે, પંચપરમેષ્ઠીમાં પણ સિદ્ધ મહાન છે, માટે તેને ભજો;—પણ અરે! એ સિદ્ધપદ પ્રગટવાની તાકાત તો શુદ્ધ આત્મસ્વભાવમાં ભરી છે, માટે પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને જ ભજો.—આવો સંતોનો ઉપદેશ છે. શ્રી પ્રવચનસારની ટીકામાં શ્રી જ્યસેનાચાર્ય કહે છે: ‘પંચાસ્તિકાચાર્યમાં જીવાસ્તિકાચાર્ય ઉપાદેય છે, તેમાં પણ પંચપરમેષ્ઠી ઉપાદેય છે, તે પંચપરમેષ્ઠીમાં પણ અર્હત્ત અને સિદ્ધ ઉપાદેય છે, તેમાં પણ સિદ્ધ ઉપાદેય છે; અને વસ્તુત: (પરમાર્થ), રાગાદિરહિત અંતર્મુખ થઈને, સિદ્ધજીવોની સંદેશ પરિણામેલો સ્વકીય આત્મા જ ઉપાદેય છે.

થવાપણારૂપ એવો જે સિદ્ધરૂપ ભાવ એટલે કે નિર્મણ-પર્યાયરૂપ ભાવ તે કાર્ય છે. તેનો કર્તા કોણ? આત્મા પોતે ભાવક થઈને તેને કરે છે તેથી આત્મા પોતે જ કર્તા છે. પોતાની શ્રદ્ધાશક્તિવડે સમ્યજ્ઞનાદિ કાર્યનો કર્તા આત્મા પોતે જ થાય છે; આત્મા પોતે જ જ્ઞાનશક્તિવડે કેવળજ્ઞાનનો કર્તા થાય છે. આત્મા પોતે જ ચારિત્રશક્તિવડે ચારિત્રનો કર્તા થાય છે. એ રીતે પોતાની અનંતશક્તિના કાર્યના કર્તાપણે આત્મા પોતે જ થાય છે—એવી તેની કર્તૃત્વવશક્તિ છે. પર્યાયમાં

જે જે નવું નવું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તે તે કાર્યરૂપે પરિણમીને આત્મા પોતે કર્તા થાય છે. આ કર્તાપણું આત્માનો સ્વભાવ છે. જ્યાં એમ કહું છે કે 'કર્તાપણું આત્માનો સ્વભાવ નથી' ત્યાં તો વિકારના અને જડકર્મના કર્તાપણાની વાત છે. અને અંદી તો નિર્મળ-પર્યાયરૂપ કાર્યના કર્તાપણાની વાત છે,-આ કર્તાપણું તો આત્માનો ત્રિકાળી સ્વભાવ છે. જ્ઞાનાનંદસ્વભાવી અનંત શક્તિસંપન્ન ભગવાન આત્માને જ્ઞાણીને જ્યાં તેનો આશ્રય કર્યો ત્યાં આત્માની કર્તૃત્વશક્તિને લીધે જ્ઞાનગુણે કર્તા થઈને જ્ઞાનભાવરૂપ કાર્ય કર્યું, શ્રદ્ધાગુણે કર્તા થઈને સમ્યગ્દર્શનરૂપી કાર્ય કર્યું, આનંદગુણે કર્તા થઈને અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન આપ્યું; એ રીતે અનંતા ગુણોએ કર્તા થઈને પોતપોતાની નિર્મળ પર્યાયરૂપ કાર્યને કર્યું કર્તૃત્વ-શક્તિવાળા આત્માને ઓળખતાં આત્મા પોતાના નિર્મળ ભાવનો જ કર્તા થાય છે ને વિકારનું કર્તાપણું તેને રહેતું નથી. કર્તાશક્તિવાળો આત્મસ્વભાવ ત્રિકાળ એકરૂપ છે, તે એકરૂપ સ્વભાવમાં એકતાથી નિર્મળ-એકરૂપ કાર્ય જ થયા કરે છે. આત્માની કર્તાશક્તિ એવી નથી કે આત્મા રાગનો કર્તા થાય; આત્માની કર્તાશક્તિ તો એવી છે કે તે નિર્મળ ભાવોનો જ કર્તા થાય. જ્યાં એકલું વિકારનું કર્તાપણું છે ત્યાં આત્માની કર્તાશક્તિની પ્રતીત નથી.

'આત્મામાં તો અનંતશક્તિ છે તેથી આત્મા પરનાં કાર્યો કરી શકે'-એમ અનેક મૂઢ જીવો માને છે. અંદી આચાર્યદિવ તેને કહે છે કે એરે મૂઢ! જગતના એક પરમાપણને કે સ્કર્ંધને કોઈ પણ પરને આત્મા કરે એવી કર્તાશક્તિ તો આત્મામાં નથી. હા, એક ક્ષણમાં સમસ્ત વિશ્વને સાક્ષાત્ જ્ઞાનવાનું કાર્ય કરે એવી કર્તાશક્તિ આત્મામાં છે. આત્માની શક્તિનું કાર્ય તો આત્મામાં હોય કે બહારમાં હોય? આત્માની અનંત શક્તિઓ છે તે બધીયે શક્તિઓનું કાર્ય આત્મામાં જ થાય છે, એક પણ શક્તિ એવી નથી કે આત્માથી બહાર કાંઈ કાર્ય કરે. અહો! મારો આત્મા, મારી બધી શક્તિઓ, ને બધી શક્તિઓનું કાર્ય-એ બધું ય મારા અંતરમાં જ સમાય છે,-આવી અંતરદૃષ્ટિ કરવી તે અપૂર્વ કલ્યાણ છે.

જેમ આ આત્મા અને બીજા બધાય આત્મા જગતમાં સ્વયંસિદ્ધ અનાદિઅનંત સત્ત છે, કોઈ તેનો કર્તા નથી; તેમ પોતાની પર્યાયરૂપ કાર્યના કર્તા થવાની તાકાત પણ આત્મામાં સ્વયમેવ છે; પર્યાયનું કાર્ય નવું ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેનો કર્તા બીજો કોઈ હશે-એમ નથી. આત્મા જ સ્વયં તે-રૂપે પરિણમીને કર્તા થાય છે. ધર્મ જ્ઞાણો છે કે મારો જે સાધકભાવ છે તેનો હું જ સ્વયં કર્તા છું, મારા આત્મામાં જ તેના કર્તા થવાની તાકાત છે. પોતાના કાર્ય માટે બીજો કોઈ કર્તા જોઈએ એવું પરાધીન વસ્તુસ્વરૂપ નથી. કાર્યથી જુદ્દો કોઈ કર્તા નથી, ને કર્તાનું કાર્ય પોતાથી જુદું નથી; એ જ પ્રમાણે સાધન વગેરે પણ જુદા નથી.-આમ અનંત શક્તિથી અભેદ આત્મસ્વભાવની પ્રતીત કરીને પરિણમતાં સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને સિદ્ધદશા સુધીના નિર્મળ કાર્યો સિદ્ધ થઈ જાય છે. દ્રવ્યની એક કર્તાશક્તિમાં તેના બધાય ગુણોના કાર્યોનું કર્તાપણું સમાઈ જાય છે; એટલે કર્તાશક્તિને શોધવા માટે ગુણભેદ ઉપર જોવાનું નથી રહેતું પણ અખંડ દ્રવ્ય ઉપર જોવાનું રહે છે. અખંડ આત્મદ્રવ્યની સન્મુખ જોતાં જ તેની પરિપૂર્ણ શક્તિઓ પ્રતીતમાં આવે છે, ને વીતરાગી શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટે છે.

સર્વજ્ઞના બધા શાસ્ત્રોનું તાત્પર્ય વીતરાગભાવ છે; અને તે વીતરાગભાવ નિરપેક્ષ આત્મસ્વભાવના અવલંબને જ થાય છે. પરના આશ્રયે પોતાની શક્તિ માને તેને પર પ્રત્યેનો રાગનો અભિપ્રાય ખસે નહિને વીતરાગતા કદી થાય નહિનિ. મારી અનંતી શક્તિઓ મારા આત્માના જ આશ્રયે છે, હું જે કાર્ય (સમ્યગ્દર્શનાદિ) કરવા માંગું છું તે મારા આત્માના જ આશ્રયે થાય છે-એમ નિર્ણય કરીને સ્વભાવનો આશ્રય કરતાં વીતરાગભાવ થાય છે, તે ધર્મ છે, તે જૈન શાસનનો સાર છે, તે સંતોનું ફરમાન છે, ને તે જ સર્વ શાસ્ત્રોનો ઉપરેશ છે.

અનંત શક્તિવાળા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવી આત્માને જુઓ તો તેમાં કોઈ પરચીજને લેવા-મૂકવાનું કે ફેરવવાનું કર્તૃત્વ નથી, તેમજ વિકારનું કર્તૃત્વ પણ તેમાં નથી; તે વખતે સ્વભાવમાં અભેદ થયેલી નિર્મળ પર્યાયનું જ કર્તૃત્વ છે. પર્યાય દસ્તિથી જોતાં ક્ષણિક વિકારનું કર્તૃત્વ છે, પરંતુ તેટલો જ આત્મા માને તો તેણે આત્માના સ્વભાવને જાણ્યો નથી.

આત્મા ભાવક થઈને કોને ભાવે? અથવા આત્મા કર્તા થઈને કોને કરે? આત્મા ભાવક થઈને (કર્તા થઈને) વિકારને પોતાના કાર્યપણે ભાવે એવો તેનો સ્વભાવ નથી,

પણ આત્મા ભાવક થઈને પોતાના સ્વભાવમાંથી પ્રાસ થતા નિર્મળ ભાવને જ ભાવે-એવો તેનો સ્વભાવ છે. આવા સ્વભાવની દૃષ્ટિમાં ઘર્માત્મા નિર્મળ ભાવરૂપે પરિણમીને તેનો જ કર્તા થાય છે.

અહો ! આત્મસ્વભાવનો અનંત ગંભીર મહિમા આચાર્યદ્વારા આ સમયસારમાં ભર્યો છે...આ શક્તિઓમાં ઘણી ગંભીરતા છે; અંદર ઉિતરીને આત્મા સાથે મેળવીને સમજે તેને મહિમાની બબર પડે. આવી શક્તિઓવાળા આત્મસ્વભાવને કબૂલતાં સાધક પર્યાય તો થઈ જ જાય છે. જ્યાં આત્મસ્વભાવને કબૂલ્યો ત્યાં તે સ્વભાવ પોતે સાધકપર્યાયનો કર્તા થાય છે, ને ત્યાં વિકારનું કર્તાપણું રહેતું નથી. સાધક પોતાના અખંડ આત્મસ્વભાવને સાથે ને સાથે રાખીને તેમાં જ એકત્વપણે પરિણમન કરે છે એટલે તેને નિર્મળ-નિર્મળ પર્યાયો જ થાય છે. આ અંતર્દૃષ્ટિનો વિષય છે. અને આવી અંતર્દૃષ્ટિ જ ધર્મ થાય છે.

આત્મા પોતે પોતાના સ્વભાવને જાણો તે મોકણું કારણ છે...અને આત્મા આત્માને ન જાણી શકે એ માન્યતા સંસારનું કારણ છે. ધર્મી જાણો છે કે સ્વપરને જાણવારૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનપણે પરિણમું એ જ મારું કાર્ય છે. અજ્ઞાનપણે પરિણમવાનો મારો સ્વભાવ નથી. આવા શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને જાણીને તેમાં જ્ઞાનને એકાગ્ર કર્યું ત્યાં આખું જૈનશાસન આવી ગયું. આત્મા જ્યાં પોતાના સ્વભાવરૂપે પરિણમ્યો ત્યાં મોહ-રાગ-દેખાદિ વેરીઓ જીતાઈ ગયા, એટલે તેમાં જૈનશાસન આવી ગયું.

આ ભગવાન આત્મા વનગોચર કે વિકલ્પગોચર નથી પણ જ્ઞાનગોચર છે, અને તે પણ અંતર્મુખ થયેલા જ્ઞાન વડે જ ગોચર છે. જ્ઞાનને અંતર્મુખ કરીને પોતાના આત્માને લક્ષમાં લેવો તે જૈનધર્મ છે. આ રીત સિવાય બીજી કોઈ રીતે જૈનધર્મ થતો નથી; અને આવા જૈન ધર્મ વિના કદી કોઈ રીતે મુક્તિ થતી નથી.

‘થનાર તે કર્તા’ અને જે થાય તે તેનું કર્મ. મારી જે પર્યાય થાય છે તે રૂપે થનાર મારું દ્રવ્ય છે-એમ નક્કી કરનારની દૃષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર જાય છે, અને દ્રવ્યમાં તો વિકાર નથી એટલે દ્રવ્ય વિકારરૂપ થઈને વિકારનું કર્તા થાય એમ બનતું નથી. માટે દ્રવ્યદૃષ્ટિવાળો જીવ વિકારનો કર્તા થતો નથી, તે તો નિર્મળ પર્યાયરૂપ થઈને તેનો જ કર્તા થાય છે. જેમ સોનું કર્તા થઈને સોનાની અવસ્થારૂપે થાય, પણ સોનું કર્તા થઈને લોઢાની અવસ્થારૂપ ન થાય; તેમ આત્માનો એવો સ્વભાવ છે કે તે કર્તા થઈને પોતાની સ્વભાવદશાને કરે; પણ તે કર્તા થઈને વિકારને કરે એવો આત્માનો સ્વભાવ નથી. કર્તાનું ઇછ તે કર્મ છે; કર્તા એવા આત્મામાં રાગાદિ વિકારીભાવો તે ઇછ નથી, તે તો તેનાથી વિપરીત છે, માટે તે ખરેખર કર્તાનું કર્મ નથી. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ નિર્મળપર્યાયો જ આત્મસ્વભાવ સાથે એકમેક થતી હોવાથી આત્માનું ઇછ છે, ને તે જ કર્તાનું કર્મ છે. આવા કાર્યનો કર્તા થવાનો આત્માનો સ્વભાવ છે.

‘સ્વાધીનપણે પરિણમે તે કર્તા.’ આત્માનું સ્વાધીન પરિણમન તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, ને વિકાર તો પરાધીન પરિણમન છે. સ્વને આધીન થઈને સ્વાધીનપણે પોતાના સમ્યગ્દર્શનાદિને કરે એવી કર્તાત્વશક્તિવાળો આત્મા છે. આવા ‘કર્તા’ ને જ્યાં લક્ષમાં લીધો ત્યાં સાધક-પર્યાય સમ્યગ્દર્શનાદિની સિદ્ધિ થઈ; અને તે સિદ્ધરૂપ ભાવના કર્તાપણે આત્મા પરિણમ્યો..એટલે કે તે ધર્મી થયો.

જુઓ, ધર્મ કેમ થાય તેની આ રીત કહેવાય છે. ધર્મની આ રીત સમજતાં સાથે ઊંચી જતના પુણ્ય પણ બંધાય છે ને તેના ફળમાં સ્વગ્રાહિનો સંયોગ મળે છે. પણ ધર્મની રૂચિવાળા જીવને તે પુણ્યની કે સંયોગની રૂચિ હોતી નથી. જેને પુણ્યની કે સંયોગની રૂચિ-હોંસ-ઉત્સાહ છે તેને ધર્મની રૂચિ-હોંસ કે ઉત્સાહ નથી. જેને પુણ્યની હોંસ હોય તે પુણ્યરહિત આત્મા તરફ કેમ વળે ? જેને સંયોગની હોંસ હોય તે અસંયોગી આત્મા તરફ કેમ વળે ? જેને ચૈતન્યસ્વભાવની જ હોંસ છે તે જ ચૈતન્યસ્વભાવ તરફ વળીને મુક્તિ સાથે છે. અને જેને સંયોગની કે રાગની હોંસ છે તે અસંયોગી-વીતરાગી ચૈતન્યસ્વભાવનો અનાદર કરીને સંસારની ચારે દુર્ગતિમાં રહે છે.

મારી બધી પર્યાયોરૂપે થનાર મારું શુદ્ધ દ્રવ્ય જ છે, કોઈ બીજું નથી,-બસ ! જ્યાં ! આવો નિર્ણય કર્યો ત્યાં બધી પર્યાયોમાં શુદ્ધ દ્રવ્યનું જ અવલંબન રહ્યું. એટલે બધી પર્યાયો નિર્મળ જ થવા માંડી. આવો

નિર્જય કરનારને શુદ્ધ આત્માના જ આશ્રયે એકાગ્રતા થતાં પરની ચિંતાથી પાછો ફરી ગયો, એટલે એકાગ્ર ચિંતાનિરોધરૂપ ધ્યાન થયું. પરનો હું કર્તાને મારી પર્યાય પરથી થાય-એમ જે માને તેને પરની ચિંતા છૂટે નહિને સવમાં એકાગ્રતા થાય નહિની; એટલે આત્માનું ધ્યાન તેને થાય નહિની; અને આત્માના ધ્યાન વગર વીતરાગભાવરૂપ ધર્મ થાય નહિની. સમસ્ત શાસ્ત્રોનું તાત્પર્ય વીતરાગભાવ છે, ને તે વીતરાગભાવ શુદ્ધ આત્માના આશ્રયે જ થાય છે...એટલે શુદ્ધ આત્માનો આશ્રય કરવો તે જ સમસ્ત શાસ્ત્રોનો સાર ઠર્યો. આ સમયસારની સુપ્રસિદ્ધ ૧૫મી ગાથામાં આચાર્યદિવે એ જ વાત સ્પષ્ટ બતાવી છે કે જે શુદ્ધ આત્માની અનુભૂતિ છે તે સમસ્ત જિનશાસનની અનુભૂતિ છે; શુદ્ધાત્માને જે જાણો છે તે સમસ્ત જિનશાસનને જાણો છે. આ મહાસિદ્ધાંત અને જૈનશાસનનું રહસ્ય છે.

અહો ! કુંદકુંદ સ્વામી તો ભગવાન હતા..તેમણો તો તીર્થકર જેવું કામ કર્યું છે...ને અમૃતચંદ્રાચાર્ય તેમના ગણધર જેવા હતા. સંતોષે અજબ ગજબનાં કામ કર્યા છે. અહો ! આકાશ જેવા નિરાલંબી મુનિઓ તો જૈનધર્મના સ્તંભ છે. નિરાલંબી આત્માને અડીને તેમની વાણી નીકળી છે. આવા વીતરાગી સંતોનો, ચૈતન્યપદને પ્રાસ કરાવનારો પરમ હિત-ઉપદેશ પામીને આત્માને ઊંચે ઊંચે લઈ જવો એટલે કે અંતર્મુખ થઈને આત્માની ઉન્નતિ કરવી તે જ જિશાસુ આત્માર્થી જીવોનું કર્તવ્ય છે.

પ્રભો ! તારી પ્રભુતા તારામાં પડી છે. તું પરને પ્રભુતા આપ ને તેની પાસેથી તારી પ્રભુતા લેવા માંગ તેમાં તો તારી પામરતા છે. તારી પ્રભુતાની ભીખ બીજા પાસે માંગવી તેમાં તારી પ્રભુતા-શોભા નથી પણ તારી દીનતા છે. એ દીનતા છોડ, ને તારી પ્રભુતાને ધારણ કર. જે જીવ પોતાના આત્માની પ્રભુતાને તો સ્વીકારતો નથી ને એકલી બાધ્યાદિષ્ટી ભગવાન પાસે જઈને કહે છે કે “હે ભગવાન ! તમે પ્રભુ છો..હે ભગવાન ! મારું હિત કરો..મને પ્રભુતા આપો !” તો ભગવાન તેને કહે છે કે રે જીવ ! તારી પ્રભુતા અમારી પાસે નથી, ભાઈ ! તારામાં જ તારી પ્રભુતા છે, માટે તારા અંતરમાં વળ..અંતર્દૃષ્ટિ કરીને અંતરમાં જ તારી પ્રભુતાને શોધ. જેમ અમારી પ્રભુતા અમારામાં છે તેમ તારી પ્રભુતા તારામાં છે; તારો આત્મા જ પ્રભુતાથી ભરેલો છે; તારા આત્માને સર્વથા દીન માનીને બહારથી તું પ્રભુતા શોધીશ તો તને તારી પ્રભુતા નહિની મળે.- ‘દીન ભયો પ્રભુ પદ જપે મુક્તિ કહાંસે હોય ?’ પોતામાં પ્રભુતા ભરેલી છે તેને તો માનતો નથી ને બહારમાં ભટકે છે તેને તો મિથ્યાત્વને લીધે પામરતા થાય છે. રાગ હોવા છતાં, રાગ જેટલો તૂચ્છ-પામર હું નહિની પણ હું તો પ્રભુત્વશક્તિથી ભરેલો છું,-એમ રાગને ઓળંગી જઈને પોતાની પ્રભુતાનો સ્વીકાર કરવો તે અપૂર્વ પુરુષાર્થ છે. પોતાની પ્રભુતાને ભૂલીને જીવ સંસારમાં રખડયો છે, ને પોતાની પ્રભુતાની સંભાળ કરવાથી જીવ પોતે પરમાત્મા થઈ જાય છે. દેણથી પાર રાગથી પાર આત્માની પ્રભુતાને અપૂર્વ પ્રયત્નવડે જ્યાં સુધી ન ઓળખે ત્યાં સુધી ભેદજ્ઞાન-સમ્યગ્જ્ઞાન થાય નહિની, ને સમ્યગ્જ્ઞાન વગર અજ્ઞાનીને ધર્મ કેવો ? માટે જેણે ખરેખર ધર્મ કરવો હોય-ધર્મી થવું હોય તેણે અપૂર્વ ઉદ્ઘેર કરીને પોતાના આત્મસ્વભાવની ઓળખાણથી ભેદજ્ઞાન કરવું જોઈએ. ભેદજ્ઞાની જીવ પોતાના સ્વભાવના આશ્રયે નિર્મળ-પર્યાયરૂપે પરિણમીને તેનો જ કર્તા થાય છે, ને વિકારનો કર્તા થતો નથી; એનું નામ ધર્મ છે.

અહો ! આત્માની આ શક્તિઓ બતાવીને અમૃતચંદ્રદીવે અમૃતના રેલા રેડ્યા છે...અરે જીવ ! આવી આવી શક્તિઓ તારામાં જ છે, તો હવે તારે બહારમાં ક્યાં અટકવું છે!! અંતરમાં તારી શક્તિથી પરિપૂર્ણ સર્વગુણસંપન્ન તારા આત્માનું જ અવલંબન કર..જેથી તારા ભવદુઃખથી નીવેડા આવે..ને તને મોક્ષસુખ પ્રાસ થાય.

૪૨મી કર્તૃત્વશક્તિનું વર્ણન અહીં પૂરું થયું.

- પરમ શાંતિ દાતારી -

અદ્યાત્મ ભાવના

ભગવાનશ્રી પૂજ્ય પાદસ્વામી રચિત ‘સમાધિશતક’

ઉપર પરમ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના અધ્યાત્મભાવના

-ભરપૂર વૈરાણ્યપ્રેરક પ્રવચનોનો સાર.

(વીર સં. ૨૪૮૨ જેઠ સુદ છહ)

આત્માના જ્ઞાનાનંદસ્વભાવનો નિર્ણય થતાં અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ આવે, અને ઇન્દ્રિય વિષયો નિરસ લાગે. ઇન્દ્રિયના વિષયો અજીવ છે ને હું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છું-એમ જ્યાંસુધી નથી જાણતો ત્યાંસુધી જીવ અજ્ઞાનપણે બાબ્ય વિષયોને સુંદર માની રહ્યો છે. શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ ઇત્યાદિ બાબ્ય વિષયો જ્ઞાનથી બિન્ન જોયો છે, હું તો ઉપયોગસ્વરૂપ છું.-એવું ભાન થતાં બાબ્ય વિષયોની વૃત્તિ કાળા વિષધરની માફક દુઃખદાયક લાગે છે; ચૈતન્યના રસ પાસે વિષયોનો રસ છૂટી ગયો છે. પહેલાં આવા આત્માનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. આત્માનો નિર્ણય કરતાં અતીન્દ્રિય સ્વાદ આવે. પછી જે પુષ્ય-પાપની વૃત્તિ આવે ને બાબ્ય વિષયોમાં વલણ જાય, તેમાં સુખબુદ્ધિ ઘર્મને થતી નથી; વિષયોનો રસ ઊરી જાય છે, તે તરફનું જોર તૂટી જાય છે. વિષયો તરફના રાગ-દેષનો એકાંત સ્વાદ અજ્ઞાનદશામાં લેતો, તેને બદલે હવે જ્ઞાનદશામાં રાગ વગરના આનંદનો સ્વાદ આવ્યો, ને વિષયોના સ્વાદ ઝેર જેવા લાગ્યા એટલે તેનો રસ છૂટી ગયો. આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદ પાસે ઇન્દ્રો અને ચક્રવર્તીઓના વૈભવને પણ જ્ઞાની તુચ્છ સમજે છે.

ભગવાન ! એક વાર નિર્ણય તો કર કે હું આનંદકંદ આત્મા છું ને વિષયો મારાથી પર છે.-આમ ઉપયોગમાં નિર્ણય કરતાં ચૈતન્યના અતીન્દ્રિય અમૃતનો સ્વાદ આવે છે. તે સ્વાદના આનંદ આગળ ઇન્દ્રના વૈભવો પણ તુચ્છ ભાસે છે; ઇન્દ્રિયના વિષયો લૂખા લાગે છે. ઇન્દ્રિયવિષયો તરફ વલણ જાય તે દુઃખ છે. ચૈતન્યની સુંદરતા જાણી ત્યાં બીજાની સુંદરતા લાગતી નથી; ચૈતન્યના આનંદમાં જે નમ્યો તે હવે બાબ્ય વિષયો પ્રત્યે અણનમ રહેશે. જેમ લંજ વખતે વરચાજાના ગાણામાં ગાય છે કે “નહિન નમશે રે નહિન નમશે, મોટાના છોડુનહિન નમશે”-તેમ આ આત્મા જાગ્યો ને ‘વર’ એટલે ઉત્કૃષ્ટ-પ્રધાન એવા આત્માના સ્વભાવમાં આરૂઢ થયો તે વર-રાજા-ચૈતન્યરાજા-હવે “નહિન નમશે રે નહિન નમશે. બાબ્ય-વિષયોમાં નહિન નમશે.” અતીન્દ્રિય ચૈતન્યમાં જે નમ્યો તે ઇન્દ્રિય વિષયોમાં અણનમ રહેશે.

ઉપયોગને અંતરમાં વાળીને જ્યાં ચૈતન્યના શાંતરસને નિર્ણયમાં લીધો ત્યાં વિકાર કે વિષયો પોતાના શાંતરસથી બિન્ન અજિન જેવા લાગે છે; આત્માના શાંતરસના સ્વાદ સિવાય સમકિતીને બીજા સ્વાદ રૂચતા નથી. જેમ શીત પાણીમાં રહેનારું માછલું ઊની રેતીમાં આવે ત્યાં દુઃખી થાય છે તો અજિનમાં તો તે કેમ રહ્યી શકે ? પાણીમાં જ જે પોણાણું તેને પાણી વિના બદ્ધારમાં કેમ ગોઠે ? તેમ આત્માના ચૈતન્ય સરોવરના શાંત જળમાં કેલિ કરનાર સમકિતી હંસને ચૈતન્યના શાંતરસ સિવાય બદ્ધારમાં પુષ્ય-પાપની વૃત્તિની કે ઇન્દ્રિય વિષયોની સ્થિ ઊરી ગઈ છે. ચૈતન્યના આનંદનો એવો નિર્ણય (વેદન સહિત) થઈ ગયો છે કે બીજા કોઈ વેદનમાં સ્વખ્નેય સુખ લાગતું નથી-આવી સમકિતીની દશા છે.

આ સંબંધમાં શ્લોક કહ્યો છે કે-

જાયન્તે વિરસા રસા વિઘટતે ગોષી કથા કૌતુક
શીર્યન્તે વિષયાસ્તથા વિરમતિ પ્રીતિ: શરીરેડપિ ચ ।
જોષં વાગપિ ધારયંત્યવિરતાનંદાત્મન: સ્વાત્મન-
શ્રિંતાયામપિ યાતુમિચ્છતિ મનો દોષૈ: સમં પંચતામ् ॥

અહો ! આ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનું ચિંતન કરતાં પણ રસો વિરસ થઈ જાય છે, ગોષી કથાનું કૌતુક ઊડી જાય છે, વિષયોનું વિરેચન થઈ જાય છે, અને શરીર ઉપરથી પણ પ્રીતિ વિરમી જાય છે. વાણીનું જોસ વિરમી જાય છે, ને મન પણ સમસ્ત દોષસહિત પંચત્વને પામે છે. એટલે કે ચૈતન્યના ચિંતનથી મન સંબંધી સમસ્ત દોષો નાશ પામી જાય છે, ને આત્મા અવિરતપણે આનંદને ધારણા કરે છે.-આવો ચૈતન્યના ચિંતનનો મહિમા છે.

જ્ઞાનીનેય શુભાશુભરાગ તો આવે પણ અંતરમાં ચૈતન્યના રસ આડે તેનો રસ ઊડી ગયો છે. જ્ઞાનીને રાગ થાય ત્યાં અજ્ઞાનીને એમ લાગે છે કે એને રાગની રૂચિ ફૂશે ! પણ તે વખતે અંતર રાગથી અત્યંત પાર એવા જ્ઞાનરસનો નિર્ઝય જ્ઞાનીને વર્તે છે તે નિર્ઝયની અજ્ઞાનીને ખબર નથી. જ્ઞાની રાગમાં એકતાપણે પરિણમતા જ નથી. શુભરાગ વખતે સર્વજાદેવની ભક્તિ વગેરેનો ભાવ આવે ત્યાં વીતરાગતા પ્રત્યેના બહુમાનનો ભાવ ઊછળ્યો છે ને રાગની રૂચિ નથી,-પણ તે અંતરના નિર્ઝયને અજ્ઞાની ઓળખતો નથી, ને “આરંભ-પરિગ્રહ વધી ગયો છે” એમ અજ્ઞાની ભાવ દૃષ્ટિથી દેખે છે. પણ ચૈતન્યના અકષાય સ્વભાવને ચૂકીને રાગાદિમાં ધર્મ માનવો તે જ અનંત આરંભ-પરિગ્રહ છે; જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં કષાયના એક અંશની પણ પક્કડ રહી નથી, ને પરિગ્રહમાં કયાંય એકતાબુદ્ધિ નથી, બહુ જ અલ્ય રાગ-દ્રેષ રહ્યા છે તેથી તેને આરંભ-પરિગ્રહ ધણો અલ્ય છે. ચક્વતી-સમકિતીને છ ખંડનો રાજવૈભવ હોવા છતાં ઘણો અલ્ય આરંભ-પરિગ્રહ વર્તે છે; અને મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્રવ્યલિંગી થઈને પંચમહાવત પાણે, ભાવ્યમાં હિંસાદિ કરતો ન હોય, છતાં અંતરમાં રાગથી ધર્મ માનતો હોવાથી, તેને અનંત કષાયનો આરંભ-પરિગ્રહ છે; કષાયની રૂચિ વડે તે અકષાયી ચિદાનંદ સ્વભાવને છણી નાંખે છે, તે જ જીવદિંસા છે. રાગના રસની જેને મીઠાસ છે તે આરંભ-પરિગ્રહમાં જ ઊભો છે. જ્ઞાનીને ચૈતન્યના આનંદરસ સિવાય બીજા કોઈ વિષયોમાં રસ નથી, તેથી તેને વિષયોનો પરિગ્રહ કે આરંભ છૂટી ગયો છે; સમ્યક્શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં પોતાના અકષાયી ચિદાનંદસ્વભાવને તે જીવતો રાખે છે.

સમસ્ત ઈન્દ્રિયવિષયોથી પાર થઈને આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદમાં લીન થયેલા એવા અશરીરી સિદ્ધભગવંતો ઉપરથી પુકાર કરે છે કે અરે વિષયોના ભીખારી ! એ વિષયોને છોડ, તારું સુખ આત્માના અતીન્દ્રિય સ્વભાવમાં છે, તેની લગની લગાડ. અહો ! સિદ્ધભગવંતોને પ્રતીતમાં લ્યે તોપણ જીવને ઈન્દ્રિય-વિષયોમાં સુખબુદ્ધિ ઊડી જાય, ને આત્માના અતીન્દ્રિય સુખસ્વભાવની પ્રતીત થઈ જાય. રાગમાં સુખ, ઈન્દ્રિયવિષયોમાં સુખ, એમ અજ્ઞાની વિષયોનો ભીખારી થઈ રહ્યો છે; સિદ્ધભગવાન રાગરહિત ને ઈન્દ્રિયવિષયો રહિત થઈ ગયા છે ને એકલા આત્મસ્વભાવથી જ પરમસુખી છે. તે જગતના જીવોને ઉપરથી જાણો કે પુકાર કરે છે કે અરે જીવો ! વિષયોમાં-રાગમાં તમારું સુખ નથી, આત્મસ્વભાવમાં જ સુખ છે, તેને અંતરમાં દેખો, ને ઈન્દ્રિયવિષયોનું કુતૂહલ છોડો. ચૈતન્યના આનંદનો જ ઉલ્લાસ, તેનો જ રસ, તેનું જ કુતૂહલ, તેમાં જ હોંસ, તેની જ ગોષી કરો.

સમકિતીને જ્યાં આત્માના આનંદનું ભાન થાય છે ત્યાં બાખ્યવિષયો નિરસ લાગે છે ને પૂર્વની અજ્ઞાન દશા ઉપર ખેદ થાય છે કે અરેરે ! હું અત્યારસુધી બાખ્યવિષયોમાં જ સુખ માનીને મારા આ અતીન્દ્રિય આનંદને ચૂકી ગયો. અત્યાર સુધી પૂર્વે કદી મેં મારો આવો આનંદ પ્રાસ ન કર્યો. ફૂલે આત્માનો અતીન્દ્રિય આનંદ પ્રાસ થતાં તે અપૂર્વ લાભથી જ્ઞાની પરમ સંતુષ્ટ થઈને કૃતકૃત્યતા અનુભવે છે. તેને ફૂલે ઈન્દ્રિયવિષયો વિરસ લાગે છે, વિષયોની કથાનું કૌતુક તેને શરીરી જાય છે, વિષયોની ગોષી-પ્રીતિ છૂટી જાય છે, શરીર પ્રત્યેની પ્રીતિ પણ છૂટી જાય છે, વાણી જાણો મૌન થઈ જાય છે, આનંદસ્વરૂપ પોતાના આત્માના ચિંતનથી સમસ્ત દોષસહિત મન પણ પંચત્વને પામે છે એટલે કે નાશ પામે છે, ને આત્મા આનંદમાં એકાગ્ર થતો જાય છે-અંતરાત્મની આવી દશા હોય છે. ॥ ૧૬ ॥

અહીં જિજ્ઞાસુ શિષ્ય પૂછે છે કે હે પ્રભો ! આવા અંતરાત્મા થવા માટે આત્માને જાણવાનો ઉપાય શું છે ? તેનો ઉત્તર ફૂલે કહેશે.

વિઘવિઘ સમાચાર

શિખરજી યાત્રાના મીઠાં સંભારણા

સૌરાષ્ટ્રમાં મંગલવિશ્વાર કરતાં પૂ. ગુરુદેવ ફાગણ સુદ સાતમે મોટા આંકડિઆ પદાર્થી હતા, ને સમેદશીખરજીની મંગલયાત્રાનો વાર્ષિક દિવસ ત્યાં ઉજવાયો હતો. આંકડિઆમાં માણેકચંદભાઈ રવાણી તથા જમુભાઈ રવાણી વગેરેએ ઉમંગપૂર્વક ગુરુદેવનું સન્માન કર્યું હતું. અહીં ભગવાન શાંતિનાથ પ્રભુની અદ્ભુત ભાવવાણી પ્રતિમા બિરાજે છે. અને આપણા આ “આત્મધર્મ-માસિક” નું આ જન્મસ્થાન છે, અનેક વર્ષો સુધી ‘આત્મધર્મ’ અહીં છપાયું છે. અહીં ફાગણ સુદ સાતમના રોજ સવારમાં શીખરજી પૂજન વિધાન પૂ. બેનશ્રીબેને ઘણી ભક્તિથી કરાવ્યું હતું, તથા શાંતિનાથ ભગવાનનું પૂજન કરાવ્યું હતું. બપોરે ગુરુદેવના પ્રવચન બાદ સમેદશીખરજીની મંગલયાત્રાના વાર્ષિકોત્સવ નિમિત્તે બેનશ્રીબેને ભક્તિ કરાવી હતી. આરતી બાદ રાતે તત્ત્વચર્ચામાં ફજાર જેટલા માણસોએ ભાગ લીધો હતો,—જેમાં મોટા ભાગના ખેડુત ભાઈઓ હતા. એક ખેડુતભાઈએ પ્રેમથી પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે “બાપજી! આત્માનું સ્વરૂપ શું છે!! કોઈ કાંઈ કહે છે, ને કોઈ કાંઈ કહે છે, તો આત્માનું ખરું સ્વરૂપ શું હશે?” વળી, પહેલાં જ્ઞાન હોય કે પહેલાં ચારિત્ર હોય?—મોક્ષ જ્ઞાનથી થાય કે ચારિત્રથી?—એવા એવા પ્રશ્નો પણ જિજાસાથી પૂછેલ. આ રીતે, ગુરુદેવ પદારતાં ખેડુતોમાં આત્માની અને જ્ઞાન-ચારિત્ર મોક્ષની ચર્ચા ચાલતી હતી. ચર્ચા બાદ ખેડુતભાઈઓ ઠેરઠેર અંદર વાતચીત કરતા કહેતા હતા કે “આ મહારાજ એમ કહે છે કે આત્માને ઓળખ્યા વગર મોક્ષ ન થાય.”

ચર્ચાની શરૂઆતમાં જ ગુરુદેવ સમેદશીખરજી વગેરેની મંગલયાત્રાના મીઠા મધુર સંભારણાં યાદ કરતાં કહ્યું હતું કે: જુઓ, આ ફાગણસુદ સાતમે શીખરજીની યાત્રા કરી હતી. છફની રાતે દોઢ વાગે ઉઠીને ઉપર ચર્ડવા માંડયું હતું ને સાતમની બપોરે દોઢ વાગે યાત્રા કરીને નીચે ઉત્તરવા માંડયું હતું. અહા, એ સમેદશીખરજીનો દેખાવ સરસ છે, એ તો નજરે જુએ એને ખબર પડે! અનાદિકાળનું એ શાશ્વત તીર્થ છે. અનંતા તીર્થકરો ત્યાંથી મોક્ષ પામ્યા છે, ને અનંતા તીર્થકરો મોક્ષ પામશે. સામાન્યપણે તો આ ભરતકોના બધા તીર્થકરો અયોધ્યાનગરીમાં જન્મે ને શિખરજીથી મોક્ષ પામે.—એમ એ બંને શાશ્વત તીર્થ છે, ને એ બંનેની નીચે શાશ્વત સાથીયા છે.—જરાક ઊંડો ઉત્તરીને વિચાર કરે તેને આ બધી ખબર પડે તેવું છે. અહા, એ વખતે જ્ઞાતામાં લોકોનો ઉલ્લાસ પણ ઘણો હતો. આ ઉપરાંત ખંડગીરી-ઉદ્યગીરીની અતિપ્રાચીન જૈનગુજારોનું પણ ગુરુદેવે ભાવપૂર્વક સ્મરણ કર્યું હતું.

વિશેષમાં ગુરુદેવે કહ્યું હતું કે: જુઓ, શીખરજીની જ્ઞાતાનો દિવસ ફાગણ સુદ સાતમ. શીખરજી ઉપરથી ચંદ્રપ્રભુ તથા સુપાર્શ્વપ્રભુના મોક્ષનો દિવસ પણ ફાગણ સુદ સાતમ. વીધીયામાં પંચ કલ્યાણક પ્રતિષ્ઠાનો દિવસ પણ ફાગણ સુદ સાતમ. રાણપુર, વઢવાણ, સુરેન્દ્રનગર વગેરે ગામોના ભગવંતોની પ્રતિષ્ઠાનો દિવસ પણ ફાગણ સુદ સાતમ અને અહીં આંકડિયાના આ શાંતિનાથ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠાનો દિવસ પણ ફાગણ સુદ સાતમ છે,—એ દિવસ આપણે બરાબર કુદરતે અહીં આંકડિયામાં જ આવ્યો છે. આમ સ્મરણ કરીને ગુરુદેવ શિખરજી, અયોધ્યા વગેરે તીર્થધામોની મંગલયાત્રાનું વારંવાર ભાવપૂર્વક સ્મરણ કરતા હતા...ને ગુરુદેવના શ્રીમુખેથી યાત્રાના મીઠાં સંભારણાં સાંભળતાં ભક્તોને બહુ પ્રમોદ થતો હતો...ને, ગુરુદેવ સાથેની મંગલયાત્રાના આવા સોનેરી પ્રસંગો ફરીને પ્રાસ થાવ—એમ સૌ ભક્તો ભાવના કરતા હતા. આ રીતે, શીખરજીની તીર્થધામની મંગલયાત્રાનો વાર્ષિકોત્સવ આંકડિયામાં ફાગણ સુદ સાતમે ઉજવાયો હતો.

ખ પોરબંદરના દરિયાકિનારે ખ

જ્ઞાગણ સુદ તેરસના રોજ પૂ. ગુરુદેવ પોરબંદર પદ્ધાર્યા, ત્યારે ત્યાંના શેઠશ્રી ભુરાલાલભાઈ, તથા નેમિદાસભાઈ વગેરેએ ભાવભીનું સ્વાગત કર્યું...ને આઠ દિવસ સુધી પોરબંદરમાં અમૃતધારા ઉલ્લસી...

અર્થી દરિયાકિનારે જ (ટાઉન હોલમાં) ગુરુદેવનો ઉતારો હતો...એક બાજુ દરિયો ઉલ્લસતો હતો. તો બીજી બાજુ તેના કાંઠે જ ગુરુદેવ પ્રવચન-સમુદ્રને ઊછળતા હતા...પૂર્ણિમાના ચંદ્રને દેખીદેખીને, જાણે કે તે ચંત્રસ્થિત જિનબિંબને ભેટવા ચાહતો હોય તેમ દરિયો ઊછળતો હતો..અને આ બાજુ ગુરુદેવના હૃદયમાં સ્થિત સમ્યજ્ઞાનરૂપી ચંદ્ર વડે સ્યાદ્વાદ સમુદ્ર ઊછળતો હતો...ને એ ઉલ્લસતા દરિયામાં ભવ્યજીવો નિમગ્ન થતા હતા..અષ્ટ ! ગંભીર દરિયાનું કુદરતી દેશ્ય, જાણે કે ચૈતન્યના આનંદસાગરને પ્રસિદ્ધ કરી રહ્યું હોય-એવું દીસતું હતું; તો બીજી તરફ ગુરુદેવની વાણીમાં આનંદસાગરની છોળો ઊછળતી હતી.

ઉલ્લસતા મોજાં દ્વારા દરિયો જાણે કે શ્રુતસમુદ્રના ગુણગાન ગાતો હોય ! “ અરે, હું તો ખારો છું ને આ જ્ઞાનસાગર તો મીઠો અમૃત જેવો, આનંદથી ભરેલો છે, મારામાં પડેલા જીવો તો હુબે છે, ત્યારે આ જ્ઞાનસમુદ્રમાં પડનારા જીવો તો ભવસમુદ્રને તરી જાય છે ” એમ સમજને એ દરિયો પણ ઊછળીઊછળીને જ્ઞાનસમુદ્રને અતિનંદતો હતો..અને જાણે કે ચૈતન્યસાગરના ગુણગાન કરી કરીને ખૂબ થાકી ગયો હોય એમ તેના મુખમાંથી ઝીણ નીકળતા હતા...એ ખારા સમુદ્રને છોડી છોડીને, ચૈતન્ય સમુદ્રના મીઠા અમૃતનું પાન કરવા માટે અનેક જીવો ગુરુદેવના પ્રવચનમાં દોડ્યા આવતા હતા.

દરિયાકિનારે રહેલી દીવાદાંડી દરિયાના મુસાફરોને માર્ગ પ્રકાશિત કરતી હતી, તો બીજી તરફ દરિયા કિનારે ગુરુદેવ શુદ્ધ આત્માની દૃષ્ટિરૂપી દીવાદાંડીવડે ભવ્ય જીવોને મુક્તિનો માર્ગ પ્રકાશિત કરતા હતા. દરિયાનું દેશ્ય દેખતાં નયનો ઠરતા હતા..તેમ ગુરુદેવની વાણીમાં ઊછળતા સુખસમુદ્રને નીહાળતાં (સાંભળતાં) ભવ્યજીવોનાં હૃદય ઠરતા હતા...ને ફરી ફરીને એનું શ્રવણ કર્યા જ કરીએ...એમ થતું હતું. આમ પોરબંદરના દરિયાકિનારે આઠ દિવસ સુધી અદ્ભુત અમૃતધારા વરસી.

સમ્યજ્ઞાન-સુધીંશુવડે ગુરુદેવે ઊલ્લસાવેલા આ આનંદના દરિયામાં જગતના ભવ્યજીવો નિમગ્ન થાઓ.. શાંતરસથી ભરેલો આ ચૈતન્યસમુદ્ર લોકપર્યત ઊછળી રહ્યો છે...ભમણાને ભાંગીને ભવ્યજીવો આ જ્ઞાનસમુદ્રમાં મળન થાઓ.-

**“ મજજન્તુ નિર્ભરમમી સમમેવ લોકા
આલોકમુચ્છલતિ શાંતરસે સમસ્તા
આપ્લાવ્ય વિભ્રમતિરસ્કરિણી ભરેણ
પ્રોન્મણ એષ ભગવાનવબોધ સિંધુ ॥ ”**

પોરબંદરમાં મુમુક્ષુમંડળની સ્થાપના

પૂ. ગુરુદેવ પોરબંદર પદ્ધાર્યા તે પ્રસંગે ત્યાંના ઘણા ભાઈ-બેનોએ ઊલ્લસથી લાભ લીધો હતો, અનેક ખારવા ભાઈઓ પણ પ્રેમથી પ્રવચનમાં આવતા; આ પ્રસંગે જ્ઞાગણ વદ પાંચમના રોજ ત્યાં મુમુક્ષુમંડળની પણ સ્થાપના થઈ છે. ગુરુદેવના પ્રભાવે સ્થાપિત થયેલ આ મુમુક્ષુ મંડળ વૃદ્ધિગત હો. પોરબંદરમાં શ્રી પાર્વનાથ ભગવાનનું દિ. જિનમંદિર છે, ત્યાં રોજ તત્ત્વચર્ચા તથા શાસ્ત્રવાંચન થાય છે.

-તે જીવ સંસારમાં જ રખડે છે

શ્રી ગુરુઓએ નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ આત્માના અનુભવરૂપ જે મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશ્યો તેને જે નથી જાણતો, ને ભ્રમથી રાગને મોક્ષમાર્ગ માને છે, તે જીવ બાંતિવાળો અજ્ઞાની છે, મોહી છે; સમ્યગ્જ્ઞાનભાવ રહિત વિમુઘ એવો તે મોહી જીવ શુભાશુભ અનેકવિધ કર્મને કરતો થકો મોક્ષમાર્ગને લેશમાત્ર પણ વાંછવાનું જાણતો નથી, તેની જિજ્ઞાસા પણ કરતો નથી; તે જીવને લોકમાં કોઈ શરણ નથી. જગતમાં શરણરૂપ એવો જે પોતાનો શુદ્ધ આત્મા તેને તો તે જાણતો નથી, ને અશરણભૂત એવા રાગને તે શરણરૂપ માને છે, તેને જગતમાં કાંઈ શરણ નથી. તે રાગને જ વાંછે છે, પણ મોક્ષમાર્ગને જરાય વાંછતો નથી; મોક્ષમાર્ગ શું છે તેને તે જાણતોય નથી, તેથી તે તો મોહથી અશરણપણે સંસારમાં જ રખડે છે.

(નિયમસાર કળશ ઉરના પ્રવચનમાંથી)

-તે જીવ મોક્ષને પામે છે

પહેલાં મોહ-રાગ-દ્વેષવાળો હોવા છતાં, જિજ્ઞાસુ થઈને જે પુરુષ પરમગુરુના ચરણકમળની સેવાના પ્રસાદથી નિર્વિકલ્પ સમયસારને જાણો છે તે મુક્તિ પામે છે. શ્રી ગુરુએ શું કહ્યું ?-કે નિર્વિકલ્પ સમયસારનો અનુભવ કરવાનું કહ્યું. શ્રીગુરુનો આ ઉપદેશ ઝીલીને શિષ્યે શું કર્યું ?-કે નિર્વિકલ્પ આત્માનો અનુભવ કર્યો. આ રીતે, શ્રી ગુરુનો ઉપદેશ ઝીલીને તે પ્રમાણે જેણે નિર્વિકલ્પ આત્માનો અનુભવ કર્યો તેણે શ્રીગુરુના ચરણની ખરી ઉપાસના કરી; અને એ રીતે જે જીવ શ્રીગુરુના ચરણની સેવાના પ્રસાદથી શુદ્ધ આત્માને અનુભવે છે તેના સકળ મોહ-રાગ-દ્વેષનો ક્ષય થઈને તે જીવ મોક્ષપદને પામે છે.

(નિયમસાર કળશ ત૦ ના પ્રવચનમાંથી)